

Kovács Albert politikai pályafutása

Bodnár Lajos

A kiegyezés utáni korszakkal foglalkozó eddigi kutatások érintetlenül hagyták a mérsékelt ellenzék, a későbbi Nemzeti Párt történetét.¹ A téma annál izgalmasabb lenne, mivel gróf Apponyi Albert egy kezdeti rövid időszakról eltekintve (1872-1878) ennek a pártnak az elnökeként fejtette ki politikai működését.² A Nemzeti Párt iránti érdeklenséget

¹ Az MTMT 2020 júliusában egyetlen vonatkozó közleményt sem tartalmazott a „mérsékelt ellenzék”, illetve „nemzeti párt” szavakra. Ez utóbbi kereső-kifejezés ugyan 224 találatot eredményezett, de egyik sem a nevezett párttal kapcsolatos.

² Az Apponyi Alberttel kapcsolatos kutatások is főleg az első világháború és a trianoni békeszerződés témájára fókuszálnak. Pályafutásának egyéb területére többek között a következő könyvek és tanulmányok térnek ki: ANKA LÁSZLÓ: Apponyi Albert és az 1889-es Nagy Véderővita. *Historia est lux veritas. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. I.* Magyar Napló – Veritas Történetkutató Intézet. Budapest, 2016. pp. 295-304.; ANKA LÁSZLÓ: *Gróf Apponyi Albert belpolitikai pályafutása a dualizmus korában.* PhD disszertáció. ELTE-BTK. 2014.; ANKA LÁSZLÓ: Apponyi Albert és az elemi népoktatás ingyenessé tétele. *Új pedagógiai szemle.* 60. évf. 11-12. sz. (2011) pp. 219-233.; ANKA LÁSZLÓ: Apponyi Albert gróf és a kongruatörvény. *Egyháztörténeti Szemle.* 11. évf. 1. sz. (2010) pp. 51-65.; BENEDEK LÁSZLÓ: *Emlékbeszéd Apponyi Albertről.* Fischer L. Budapest, 1933.; BETHLEN ISTVÁN: *Gróf Apponyi Albert emlékezete.* Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1934.; EGYED ISTVÁN: *Apponyi mint közjogász.* Stephanaeum Nyomda. Budapest, 1941.; ÉRSEK ATTILA: Apponyi Albert részvétele az országgyűlési választásokon. *Jászsági évkönyv.* Jászsági Évkönyv Alapítvány. Jászberény, 2011. pp. 44-55.; FEKETE SÁNDOR: Gróf Apponyi Albert egyházpolitikai nézetei. *Egyháztörténeti Szemle.* 7. évf. 1. sz. (2006) pp. 152-157.; FEKETE SÁNDOR: Egy „méltatlanul elfeledett Européer”, Gróf Apponyi Albert. *Konzervatív gondolkodók.* Író Gergely Alapítvány. Budapest, 2005. pp. 55-61.; KARDOS JÓZSEF: Apponyi Albert válasza a nemzetiségi kérdésre. *Életünk Kelet-Európa. Tanulmányok Niederhauser Emil 80. születésnapjára.* Pannonica Kiadó. Budapest, 2003. pp. 109-113.; KERÉKESHÁZY JÓZSEF: *Apponyi.* Singer-Wolfner. Budapest, 1943.; KISS ENDRE: Apponyi Albert, az ideológus és politikus. *Történelmi Szemle.* 29. évf. 1. sz. (1986) pp. 1-35.; KÖÖ ARTÚR: Az 1906. évi bukaresti jubileumi kiállítás és a „Lex Apponyi”: Adalék a nemzetkarakter és az állami reprezentáció viszonyának történetéhez. *Hitel.* 32. évf. 6. sz. (2019) pp. 94-114.; KÖÖ ARTÚR: Oktatás és nacionalizmus a XIX-XX. század fordulóján a Magyar és a Román Királyságban. A „Lex Apponyi” (1907:XXVII tc.) és a Spiru Haret-féle oktatásügyi törvények. *Valóság.* 62. évf. 1. sz. (2019. január) pp. 31-45.; NEMÉNYI IMRE: *Gróf Apponyi Albert, mint kultúrpolitikus.* Budapest, 1933.; NEMÉNYI IMRE: *Gróf Apponyi Albert és a magyar tanító-*

talán az is magyarázza, hogy – az 1899 és 1903 közötti éveket leszámítva, amikor is fuzionált a Szabadelvű Párttal – végig az ellenzékben tevékenykedett a parlamentben. Ezt figyelembe véve, valamint hogy a korabeli napilapok és az Országgyűlési Könyvtár dokumentumai (elsősorban a Képviselőházi Naplók, de mások is) viszonylag bő forrásanyagot biztosítanak, bátran állíthatjuk, hogy igazi mikrotörténeti munkát lehetne készíteni e témában. Jelen tanulmány célja azonban az adott körülmények között nem lehet a párt történetének megírása, csupán egy adalék elkészítése a jövőbeni kutatómunkához. Kutatásom így Kovács Albert személye körül zajlik, akinek politikai pályája végig e párt berkeihez kötődik, amelynek alelnöki tisztét is betöltötte 1894. február 8-tól kezdve.³

Kovács Albert képviselői munkásságával kevesen foglalkoztak. 1890-ben a *Közpapok Lapja* közölt egy cikket, amiben pártfogójuk életrajzát, egyebek mellett addigi politikusi tevékenységét is bemutatták.⁴ Egy évvel Kovács Albert halála után, 1905. február 18-án sógora, Kőrösi Henrik királyi tanfelügyelő „Kovács Albert emlékezete” címmel tartotta meg székfoglaló értekezését a Magyar Pedagógiai Társaságban,⁵ amelyben Kovács Albertet mint kultúrpolitikust mutatta be. A tanulmányt teljes terjedelmében közölte a *Magyar Paedagogia* című folyóirat,⁶ egyes részletei azonban más lapokban is napvilágot láttak.⁷ Csaknem félszázaddal később Sente Péter egyháztörténeti tárgyú második lelkészsképző vizsgadolgozatában elevenítette fel a témát, ám Kovács politikai pályájának csupán egyetlen rövid bekezdést szentelt.⁸ A kutatás jelen állása szerint ez az utolsó tanulmány,

képzés. Franklin ny. Budapest, 1921.; PETHŐ SÁNDOR: *Gróf Apponyi Albert.* Eligius. Budapest – Leipzig – Wien, 1926.; T. KISS TAMÁS: Egy méltatlanul elfeledett európeér – Gróf Apponyi Albert politikusi magatartásáról és kultúrpolitikájáról. *Szín – közösségi művelődés.* 4. évf. 2. sz. (1999) pp. 5-12.

- ³ Kovács alelnökké való megválasztásáról I. A pártkörökből. *Budapesti Hírlap.* 14. évf. 40. sz. (1894. február 9.) p. 3. A kutatás jelen fázisában bizonytalan, hogy meddig töltötte be ezt a tisztséget.
- ⁴ Kovács Albert. *Közpapok Lapja.* 2. évf. 46. sz. (1890. november 15.) pp. 1-4.
- ⁵ Kovács Albert emlékezete. Kőrösi Henrik kir. tanfelügyelő székfoglaló értekezése. *Budapesti Hírlap.* 25. évf. 50. sz. (1905. február 19.) p. 14.; Kovács Albert mint kultúrpolitikus. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap.* 48. évf. 9. sz. (1905. február 26.) pp. 132-134.
- ⁶ KÖRÖSI HENRIK: Kovács Albert emlékezete. *Magyar Paedagogia.* 14. évf. 3. sz. (1905. március) pp. 130-147.
- ⁷ L. a *Budapesti Hírlap* és a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* fent említett beszámolóját.
- ⁸ SZENTE PÉTER: *Kovács Albert élete és munkássága. Dolgozat a II. lelkészsképző vizsgára.* 1950), Ráday Gyűjtemény Kézirattára, K 1.612. p. 15.

ami ebben a témában született. Így hát – a korábbi kutatások csaknem teljes hiányában – kutatásom céljaként elsősorban az adatgyűjtést határozhatom meg, másrészt viszont megkísérlem Kovács Albert politikai habitusának és felfogásának a rekonstrukcióját is. Ennek megfelelően e tanulmány részben pozitivista, részben pedig politikai eszmetörténeti jelleget fog mutatni.

A pozitivista narratíva keretében a választásokat kívánom röviden bemutatni, amelyek Kovács Albertnek képviselői mandátumot szereztek, vagy éppen a bukását okozták. Említésre kerülnek azok a választások is, amelyek során a választók jelölték volna, ám ő maga már nem vállalt mandátumot.⁹ Az eszmetörténeti vizsgálódás során Kovács Albert beszédeit kívánom elemezni, azonban még szűkebb kontextusukra is – akár párttársainak, akár más, kormánypárti vagy ellenzéki képviselők témához kapcsolódó beszédeinek vizsgálatára – csak kis mértékben tudok figyelmet fordítani.¹⁰ A későbbi kutatás része lesz majd a Kovács Albert által beszédeiben, írásaiban felhozott számszerű adatok valódiságának a vizsgálata, e mostani tanulmányban ezeket nem tudom és nem is próbálom meg ellenőrizni. Ehelyett Kovács Albert érvelésére fordítok nagyobb figyelmet, keresve, hogy milyen összefüggéseket lát meg és hogyan látja azokat: érvelésének mi a kiindulópontja; mi a célja, hova akar eljutni az érvelés során; milyen közbülső fázisai vannak okfejtésének; hogyan köti össze az érvelés különböző pontjait; milyen eszközöket lát alkalmasnak a cél elérésére.

A pozitivista narratíva számára főleg a napihírek, tudósítók beszámolóit, az eszmetörténeti kutatás számára pedig Kovács Albert parlamenti beszédei szolgálnak forrásként.¹¹ Kovács politikai publicisztikájával is a kutatás egy következő fázisában fogok foglalkozni.¹² A napilapok közül a Nemzeti Párthoz közel álló Budapesti Hírlap

⁹ A választások témakörében a kutatás egy későbbi fázisában kívánatosnak tartanám egy részletesebb elemzés elkészítését is. Vö. pl. SZENDREI ÁKOS: Tíz választás, egy politikus: Justh Gyula képviselő választásai. *Tradicció és modernizáció a XVIII-XX. században*. Hungarovox: Budapest, 2008. pp. 190-201.

¹⁰ A kutatás egy későbbi fázisában elengedhetetlennek tartom Kovács politikai habitusának és gondolkodásának a tágabb kontextusban történő vizsgálatát.

¹¹ Kutatásomat és az elért eredményt rendkívüli mértékben befolyásolták az aktuális események: a COVID-19 világjárvány és az ehhez kapcsolódó korlátozások. Mivel a könyvtárak egészen az utóbbi hetekig nem voltak látogathatók, kutatásom csaknem kizárólag az online elérhető források feltárására és feldolgozására korlátozódott.

¹² A kutatás jelen állása szerint Kovács politikai töltetű írásai a Budapesti Hírlap, a Pesti Napló és a Budapester Tagblatt hasábjain láttak napvilágot. Esetleg más napi- vagy hetilapokban megjelent írásainak felkutatása és

tudósításaira támaszkodtam. Kovács Albert képviselőházi munkájának kutatásához a Képviselőházi Naplót használtam. Nem foglalkozok Kovács korai politikai írásaival,¹³ sem Visszaemlékezéseinek¹⁴ politikai részével.¹⁵ A források meghatározása során szükségesnek tartom megemlíteni, hogy Révai Nagy Lexikona említést tesz Kovács Albertnek egy kéziratáról „A nemzeti párt története” címmel.¹⁶ A kutatás jelen állása szerint ez az egyetlen utalás erre az írásra, ami legjobb esetben jelentheti azt is, hogy az illető kézirat ismeretlen helyen található, rosszabb esetben viszont elveszettnek is tekinthetjük; nem utolsósorban pedig azzal a lehetőséggel is számolnunk kell, hogy a „Visszaemlékezéseim” második része, ami a „Miért nem jutott kormányra a nemzeti párt?” alcímet viseli,¹⁷ lett a lexikonban tévesen megnevezve. A kutatásban felhasznált, valamint a későbbiek során felhasználható források megnevezése után fordítsuk hát figyelmünket a Kovács Albert politikai pályafutását meghatározó eseményekre, valamint a képviselői beszédeiben és politikai publicisztikájában megjelenő eszmeiségre.

A választások

Politikusként Kovács Albert a Mérsékelt Ellenzék, a későbbi Nemzeti Párt körében fejtette ki tevékenységét. Nem volt jellemző rá a köpönyegforgatás, képviselőként végig e párt berkeiben működött, sőt az aktív parlamenti munkától való visszavonulása után is a párt híve maradt. Képviselői pályafutása 1881-ben kezdődött, amikor is szülőföldre, a marosvásárhely-vidéki kerület választotta meg képviselőjének. A kerület választópolgárai megújították Kovács iránti bizalmukat 1884-ben és 1887-ben is, 1892-ben viszont egy másik földijüket, Désy Zoltánt részesítették előnyben, ezért Kovács Albert a kovásznai kerület képviselője lett. 1896-ban – bár több kerületben is fellépett – már nem jutott be a parlamentbe. 1899-ben és 1902-ben időközi választásokon még szóba került a neve, ám akkor már ő maga nem vállalt mandátumot, inkább a sajtóban, különféle napilapok hasábjain

elemzése a kutatás egy későbbi fázisában fog megtörténni.

¹³ KOVÁCS ALBERT: *Mi haszna volt a kormánynak a választásoknál a kath. papság korteskedéséből?* [Bartalis Ny.]: Pest, 1869.

¹⁴ KOVÁCS ALBERT: *Visszaemlékezéseim*. Budapest, 1900. Ráday Gyűjtemény Kézirattára, K.1.814.

¹⁵ Ezeknek az írásoknak az elemzésére is a kutatás későbbi fázisában fog sor kerülni.

¹⁶ Kovács. 3. K. Albert. *Révai Nagy Lexikona. 12. kötet: Kontúr-Lovas*. 1914. p. 90.

¹⁷ KOVÁCS ALBERT: *Visszaemlékezéseim*. Budapest, 1900. Ráday Gyűjtemény Kézirattára, K.1.814. pp. 53-145.

jelentette meg politikai témájú írásait. Vegyük most sorra, mit tudhatunk a megnevezett választásokról.

Sajnálatos módon Kovács Albert első képviselői mandátumának a megszerzéséről elenyésző mennyiségű adattal rendelkezünk. Az események után 9 évvel a *Közpapok Lapjában* megjelent cikk így fogalmaz: „Kerülete személyi, illetőleg családi tekintetből is ragaszkodik hozzá s Kovács maga kifejezte, hogy a képviselőséget édes atya szerezte meg neki, bár az első választás előtt már 15 évvel meghalt.”¹⁸ Ebből a rövid megjegyzésből kitérünk, hogy Kovács János, aki 1848 előtt Marosderékszék bírója, a forradalom alatt pedig a marosvásárhelyi vár parancsnoka és a vésztörvényszék elnöke volt,¹⁹ bár a szabadságharc leverése után lényegében visszavonult a közélet-től,²⁰ mégis olyannyira a köznép tiszteletében állott, hogy 1866-os halála után másfél évtizeddel is rá való tekintettel választották meg fiát képviselővé és ezáltal tisztelegtek emlékének. A Hon és a Marosvidék választási híreiből annyit tudhatunk meg, hogy br. Kemény Domokos szabadelvű jelölt volt Kovács ellenfele.²¹

Az 1884-es választásokról már valamivel több adat áll rendelkezésünkre. A *Budapesti Hírlap* első tudósítása szerint „... a mezőségi kerületben Kovács Albert konzervatív és Kemény Domokos br. kormánypárti...” jelöltek állnak szemben egymással.²² Két hónappal később viszont már Filep Albert lesz a Szabadelvű Párt jelöltjeként a kerületben,²³ és jelöltségét meg is tartja a június közepén lezajló választásokig.²⁴ Magáról a választásról a *Budapesti Hírlap* nem közölt részletes beszámolót, csupán egy rövid táviratot: „Marosvásárhely, június 17. Kovács Albert Marosvásárhely város mérsékelt ellenzéki jelöltje Filep Albert szp. ellenében szótöbbséggel képviselővé választatott.”²⁵ További adatok hiányában a napilap értesítéseiből azt állapíthatjuk meg, hogy a kormánypárt megpróbálta ugyan

¹⁸ Kovács Albert. *Közpapok Lapja*. 2. évf. 46. sz. (1890. november 15.) p. 4.

¹⁹ SZINNYEI JÓZSEF: Kovács Albert (székelykeresztúri). *Magyar írók élete és munkái* 6. 1899. p. 1187.

²⁰ PÁLMAY JÓZSEF: *Udvarhely vármegye nemes családjai*. Betegh Pál Könyvnyomdai Műintézete: Székelyudvarhely, 1900. p. 142.

²¹ Választási mozgalom. *A Hon*. 19. évf. 166. sz. esti kiadás (1881. június 18.) p. 1.; Megyei közügyek. *Maros-Vidék*. 11. évf. 25. sz. (1881. június 23.) p. 98.

²² Képviselőválasztási mozgalmak. *Budapesti Hírlap*. 4. évf. 70. sz. (1884. március 11.) p. 4.

²³ Képviselőválasztási mozgalmak. *Budapesti Hírlap*. 4. évf. 139. sz. (1884. május 20.) p. 4.

²⁴ Hol választanak ma? *Budapesti Hírlap*. 4. évf. 166. sz. melléklet (1884. június 17.) p. 1.

²⁵ A választások. *Budapesti Hírlap*. 4. évf. 167. sz. (1884. június 18.) p. 4.

megszerezni a kerületet, de a választóknak a Kovács Albertbe – és általa az egész családba – vetett bizalmát nem ingathatták meg.

1887-ben valamelyest változott a helyzet: már a választási előkészületek során tekintélyes ellenfél került szóba Kovács Alberttel szemben: Szász Domokos erdélyi református püspök,²⁶ ami arra látszik utalni, hogy a Szabadelvű Párt mindenképpen el akarta hódítani a kerületet a mérsékelt ellenzéktől. A terv a püspöknek a felekezete iránti – egyébként az ő pozíciójában kötelező – lojalitása miatt bukott meg, amit a Budapesti Hírlap így tárt a közvélemény elé: „Marostordamegye központi kerületének kormánypártja Szász Domokos ev. ref. püspököt kérte fel a jelöltség elvállalására. De a püspök a jelöltséget nem fogadta el, nem akarván viszályt kelteni a református választók között. Kovács Albert jelenlegi mérs. ellenzéki képviselő újra megválasztása ezzel biztosítva van.”²⁷ Az erdélyi püspöknek ez a gesztusa annál is inkább példaértékű, mivel nemcsak a politikai pályán volt ellenfele Kovács Albertnek, hanem az egyházi közéletben is. A szembenállás az erdélyi lelkészképzés helyszíne miatt alakult ki. A Bethlen Gábor által alapított gyulafehérvári kollégium 1662-ben költözik át Nagyenyedre,²⁸ és attól kezdve itt lesz az erdélyi lelkészképzés központja. Bár már az 1840-es évek elején szóba kerül a négy erdélyi református kollégium egységesítése és Kolozsvárra költöztetése, a Bethlen-Kollégium töretlenül működik és gyarapodik egészen a szabadságharcig, amikor a várost feldúlják. A szabadságharc leverése után, 1862-ig ideiglenesen Kolozsvár lesz a lelkészképzés helyszíne, majd ismét Nagyenyed.²⁹ 1873 és 77 között merül fel ismét a teológia Kolozsvárra való áthelyezésének gondolata. E törekvések harcos szószólója Szász Domokos (akit 1885-ben püspökké is választanak Kovács Ödön³⁰ ellenében), míg a Kovács fivérek az enyedi intézet mellett teszik le voksukat.³¹ A küzdelem 1888-ban (tehát a parlamenti választások után egy évvel) ismét fellángol, melyből a kolozsvári párt kerül ki győztesen, és 1895-ben megalakul a

²⁶ Választási mozgalmak. *Budapesti Hírlap*. 7. évf. 51. sz. (1887. február 21.) p. 3.

²⁷ Zászlóbontás. *Budapesti Hírlap*. 7. évf. 134. sz. (1887. május 16.) p. 3.

²⁸ NAGY GÉZA: *A kolozsvári református theologiai fakultás története*. Erdélyi Református Egyházkerület. Kolozsvár, 1995. p. 11.

²⁹ P. SZATHMÁRY KÁROLY: *A gyulafehérvár-nagyenyedi Bethlen-főtanoda története*. Szerző sajátja. Nagyenyed, 1868. p. 324.

³⁰ Kovács Ödön (1844-1895) Albert öccse, a rendszeres teológia tanára Nagyenyeden, és mint ilyen, a Kolozsvár versus Nagyenyed vitában Szász Domokos ellenfele.

³¹ NAGY GÉZA: *A kolozsvári református theologiai fakultás története*. Erdélyi Református Egyházkerület. Kolozsvár, 1995. pp. 17-19.

Kolozsvári Református Theológiai Fakultás.³² Ez volt tehát a Szász Domokos és Kovács Albert közötti ellentét forrása, amit azonban a püspök nem hagyott a politikai életbe is mértéktelenül begyűrűzni. A kutatás jelen állásában nem ismert, hogy az 1887-es parlamenti választásokon végül ki lett Kovács ellenfele, csupán az derül ki a napilap híreiből, hogy – más jelöltekhez hasonlóan – Kovács Albert is „nehezen küzdött”,³³ de végül győztesen került ki a választási küzdelmekből.³⁴

Az 1892. év fordulatot hozott Kovács Albert számára a választások terén. A hírlapi tudósítások azt sugallják, hogy a változás szelét már előre érezni lehetett: „A marosvásárhelyi választókerületben a volt nemzeti párti képviselő, Kovács Albert ellen nagy az ellenszenv, különösen a tandij-kérdésben elkövetett tapintatlanságáért és Kossuth expatriálásáért. A székely birtokos és földműves elem Désy Zoltán nagykövesi földbirtokos körül csoportosul, ki szintén a nemzeti párt híve, s kinek megválasztása egész bizonyos.”³⁵ A jóslat valóra vált, a Kovácsra leadott 398 voks ellenében Désy Zoltán 646 szavazattal (tehát 248 szótöbbséggel) választották meg képviselőnek.³⁶ Az újsághírben megjelenő indokok – melyek a Kovács Alberttel szembeni ellenséges közhangulatot keltették – egyike valós, másika viszont a kutatás jelen állása szerint nem erősíthető meg: nem találtam arra nézve bizonyítékot, hogy Kovács Albert tevélegesen részt vett volna az 1879. évi L. törvénycikk 1889-beli újratárgyalásában, illetve megszavazásában, ami alapján Kossuthot „expatriálták”. Annál realisabb a másik indok Kovács ellen: 1890. január 13-án a Budapesti Hírlap címlapon hozta a képviselőház közoktatási bizottságának üléséről szóló beszámolót, amely szerint Kovács Albert „a középiskolákban a tandíjat oly magasra kívánná emelni, hogy azok ebből magokat fentarthassák. Ezzel még azt is el lehetne érni, hogy a szegény legények kiszorulnának a középiskolákból, a mi kívánatos.”³⁷ A kutatás jelen állásában nem rendelkezünk semmilyen adattal

³² Uo. 19-25.

³³ A választások. *Budapesti Hírlap*. 7. évf. 168. sz. (1887. június 19.) p. 1.

³⁴ Magyarország az urnáknál. *Budapesti Hírlap*. 7. évf. 168. sz. (1887. június 19.) p. 2.

³⁵ Képviselőválasztási mozgalmak. *Budapesti Hírlap*. 12. évf. 16. sz. (1892. január 16.) p. 4.

³⁶ Magyarország az urnáknál. *Budapesti Hírlap*. 12. évf. 29. sz. (1892. január 29.) p. 6.

³⁷ [A képviselőház közoktatási bizottsága]. *Budapesti Hírlap*. 10. évf. 12. sz. (1890. január 13.) p. 1. Sajnálatos módon a napilap nem közöl többet, így a kutatás jelen fázisában lehetetlen megállapítani a kijelentés hitelességét, a kontextust, amiben elhangzott és a használt fogalmak jelentéstartalmát (kik a „szegény legények” és miért „kívánatos” a kiszorulásuk a

arra nézve, hogy pontosan hogyan és miért is hangzott el ez a kijelentés. Figyelembe véve azonban, hogy úgy egyházi, mint politikai pályafutása alatt Kovács mindenkor a méltánytalanul szegénységben élők anyagi körülményeinek javításáért küzdött (vö. pl. a tanítók fizetésének, nyugdíjának vagy a kis gyülekezetek lelkészei fizetésének a kérdése, a közpapok mozgalma stb.), valamint logikus gondolkodását és jól alátámasztott érvelési szokását, bizton állíthatjuk, hogy nem állhatott szándékában azért küzdeni, hogy kizárólag a gazdagok részesüljenek középfokú oktatásban. Különösképpen igaz ez, ha figyelembe vesszük, hogy annak idején ő maga is úgy végezte kollégiumi tanulmányait, hogy édesapja anyagi gondokkal küzdött, és holland tanulmányútját is a Stipendium Bernardinumnak köszönhette. Ezt erősíti meg az is, hogy a bizottság két nappal későbbi üléséről szóló beszámolóban már ezt olvashatjuk: „Kovács Albert a tanszabadság minden megszorítását ellenzi. A leckepénzt eltörölnönek véli.”³⁸ Az azonban nyilvánvaló, hogy egy meggondolatlan megfogalmazás, esetleg annak a véletlenszerű vagy tudatos ferdítése a sajtóban a közhangulatot joggal ingerelhette ellene, és ez a két évvel későbbi választás során is érezte a hatását. A cserére azonban a választókerület is ráfizetett, hiszen Désy a közélet más területén kívánt inkább érvényesülni: előbb alispáni, majd főispáni kinevezést kapott, 1905-ben pedig már a geryeszegi kerületben lépett fel függetlenségi és 48-as jelöltként, majd pénzügyi államtitkár lett.³⁹ Miután szülőföldje megvonta tőle a bizalmat, Kovács Albert más kerületben, de még mindig tágabb szülőföldjén: a Székelyföldön, konkrétan Kovásznán vállalt újabb megmérettetést, ahol a korábban megválasztott, ugyancsak nemzeti párti Horváth Gyula lemondott, hogy az óbudai mandátumát tartsa meg.⁴⁰ A kutatás jelen állása szerint nincsenek arra vonatkozó adatok, hogy miért és hogyan jutott el ebbe a kerületbe, csupán sejteni lehet. Egyrészt, mivel Pálmay József századfordulón készült munkájában a Kovács családnak csupán a székelykeresztúri és a mezőbándi ágáról tud,⁴¹ feltételezhető, hogy nem rokoni szálak vezették ide. Másrészt, mivel csupán a pótválasztások során került

középiskolákból).

³⁸ A közoktatásügyi bizottságból. *Budapesti Hírlap*. 10. évf. 14. sz. (1890. január 15.) p. 3.

³⁹ Désy Zoltán emelkedő pályája a *Budapesti Hírlap* hasábjain az 1899 és 1909 között megjelent tudósításokból jól látható.

⁴⁰ [A pótválasztások]. *Budapesti Hírlap*. 12. évf. 83. sz. (1892. március 23.) p. 2.; Szerkesztői üzenetek. *Budapesti Hírlap*. 12. évf. 294. sz. (1892. október 24.) p. 7.; STURM ALBERT (szerk.): *Országgyűlési Almanach 1892-1897*. A Pesti Lloyd-Társulat Könyvnyomdája. Budapest, 1892. p. 237.

⁴¹ PÁLMAY JÓZSEF: *Udvarhely vármegye nemes családjai*. Betegh Pál Könyvnyomdai Műintézete. Székelyudvarhely, 1900. pp. 142-143.

szóba a neve, az tűnik valószínűnek, hogy – a kerület megürülvén – a párt központi vezetősége javasolta Kovácsot a kovásznai kerületben felléptetni, illetve megválasztatni. Miután a kormánypárt jelöltje visszalépett,⁴² a függetlenségi Hets Ödön volt ellenfele a választásokon. Hírlapi tudósítás szerint „élénk volt a harc” a megmérettetés során, mégsem volt nagyon szoros a küzdelem: az 1114 szavazó 58,88 %-a, tehát összesen 656-an adták le voksukat Kovács Albertre, aki így 198 szótöbbséget kapott Hets-szel szemben.⁴³

Jelenleg nem rendelkezünk arra vonatkozó adatokkal, hogy Kovács és a kerület választópolgárai között milyen viszony alakult ki, illetve mennyire mélyült el a bizalom. Tény, hogy négy év múlva levélben megköszöni az iránta való bizalmat Csia György kovásznai pártelnöknek, de ugyanakkor azt is közli vele, hogy eredeti elhatározásához híven nem kíván a kerületben még egyszer fellépni.⁴⁴ Kovászna helyett több más választókerületben próbál szerencsét 1896-ban: a főváros VIII. kerületében (Józsefváros), Marosújváron (ma Ocna Mureș, Fehér megye, Románia) és Gyomán. A próbálkozás sikere mindhárom kerületben kudarcra volt ítélve, miután a Nemzeti Párt mindhárom kerületet elhódítani kívánta: az első kettőt a kormánypárttól, a harmadikat pedig a függetlenségi és 48-as párttól. A józsefvárosi kerületet Berzeviczy Albert volt államtitkár, belső titkos tanácsostól kívánta elhódítani,⁴⁵ akinek stabil hátterével szemben – amint a választások alkalmával be is bizonyosodott – esélye sem lehetett Kovácsnak.⁴⁶ Marosújváron br. Kemény Endre ellen lépett fel, aki 1884 óta bírta a választók bizalmát,⁴⁷ így nem lehet csodálkozni Kemény egyhangú megválasztásán.⁴⁸ Gyomai ellenfele Barabás Béla, aki ugyan csak 1892 óta képviselte a kerületet, ám függetlenségi múltja (1881-ben részt vett az aradi tizenhárom vértanú veszítő-

⁴² [A pótválasztások]. *Budapesti Hírlap*. 12. évf. 87. sz. (1892. március 27.) p. 2.

⁴³ [A pótválasztások]. *Budapesti Hírlap*. 12. évf. 90. sz. (1892. március 30.) p. 2.

⁴⁴ Előkészületek a választásra. *Budapesti Hírlap*. 16. évf. 273. sz. (1896. október 4.) p. 6.

⁴⁵ STURM ALBERT (szerk.): *Országgyűlési Almanach 1897-1901*. A Pesti Lloyd-Társulat Könyvnyomdája. Budapest, 1897. pp. 206-207.; KENYERES ÁGNES (szerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon*. Első kötet A – K. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1967. pp. 199-200.; MARKÓ LÁSZLÓ (szerk.): *Új Magyar Életrajzi Lexikon. I. A-Cs*. Magyar Könyvklub. Budapest, 2001. pp. 696-697.

⁴⁶ Magyarország az urnánál. *Budapesti Hírlap*. 16. évf. 298. sz. (1896. október 29.) p. 4.

⁴⁷ STURM ALBERT (szerk.): *Országgyűlési Almanach 1897-1901*. A Pesti Lloyd-Társulat Könyvnyomdája. Budapest, 1897. p. 269.

⁴⁸ A vidéken. *Budapesti Hírlap*. 16. évf. 298. sz. (1896. október 29.) p. 7.

helyének emlékhellyé való átalakításában)⁴⁹ valószínűsítette győzelmét.⁵⁰ A háromszoros bukás után a pótválasztásokon Kovács már fel sem lépett,⁵¹ bizonyára nem kívánt egy újabb kudarcot elszenvedni, így egyértelművé vált, hogy kimarad a képviselőházból. Annak ellenére, hogy úgy a korabeli, mint a tíz évvel későbbi vélemények⁵² a Bánffy-kormány erőszakos, önkényes és korrump viselkedésének a számlájára írják a választási kudarcokat (nemcsak a Kovács Albert, hanem Wekerle, Jókai, Ugron, Beöthy, Andrassy, Szapáry stb. kimaradását is a parlamentből), Kovács Albert esetében – a Nemzeti Pártban betöltött szerepét figyelembe véve⁵³ – különösen fontos kérdés, hogy miért „kísérleteztek” új kerületek megszerzésével, miért nem maradtak egy jól bevált, a párt számára biztos bázist jelentő kerületnél, akár az előző mandátumát adott Kovásznánál. További kutatásig nem tisztázott ugyan a kovásznai választások mikéntje, az azonban nyilvánvaló, hogy míg 1892-ben kizárólag ellenzékiek küzdöttek a mandátumért (a kormánypárti jelölt pedig visszalépett, nyilván esélytelenségét látva), 1896-ban Sándor József EMKE-alelnök a kormánypárt jelöltjeként közfelkiáltással nyert mandátumot.⁵⁴

Bár az 1896-os választási kudarcok után egy ideig még részt vesz a Nemzeti Párt életében és munkájában (saját szavai szerint „... én már nem voltam képviselő; mind a mellett a nemzeti párt szives volt engem alelnökének választani s így a klubban lefolyó ügyeiben a legtevékenyebb részt vehettem.”),⁵⁵ képviselői mandátumot már nem nyert. 1899-ben hírlapi források tudni vélik, hogy a Fejérváry Károly⁵⁶ halálával megüresedett bethleni választókerület mandátu-

⁴⁹ STURM ALBERT (szerk.): *Országgyűlési Almanach 1897-1901*. A Pesti Lloyd-Társulat Könyvnyomdája. Budapest, 1897. pp. 194-195.; KENYERES ÁGNES (szerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon. Első kötet A-K*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1967. pp. 108-109.; MARKÓ LÁSZLÓ (szerk.): *Új Magyar Életrajzi Lexikon. I. A-Cs*. Magyar Könyvklub. Budapest, 2001. p. 393.

⁵⁰ A vidéken. *Budapesti Hírlap*. 16. évf. 298. sz. (1896. október 29.) p. 8.

⁵¹ A választások. *Budapesti Hírlap*. 16. évf. 311. sz. (1896. november 11.) p. 3.

⁵² Szilencium. *Budapesti Hírlap*. 17. évf. 19. sz. (1897. január 17.) pp. 1-2.; Választási mozgalom. *Budapesti Hírlap*. 26. évf. 105. sz. (1906. április 17.) pp. 5-6.; Tíz politikai esztendő. Mi volt 1896-ban? A Bánffy-választások. *Magyar Nemzet*. 25. évf. 238. sz. (1906. október 9.) pp. 2.

⁵³ 1894. február 8.-tól a párt alelnökévé választották. L.: A pártkörökből. *Budapesti Hírlap*. 14. évf. 40. sz. (1894. február 9.) p. 3.

⁵⁴ Magyarország az urnánál. *Budapesti Hírlap*. 16. évf. 299. sz. (1896. október 30.) pp. 3-5.

⁵⁵ KOVÁCS ALBERT: Obstrukció és kibontakozás. *Budapesti Hírlap*. 23. évf. 199. sz. (1903. július 22.) p. 1.

⁵⁶ STURM ALBERT (szerk.): *Országgyűlési Almanach 1897-1901*. A Pesti Lloyd-

mára Kovács Albert esélyes lesz a jelölésre,⁵⁷ ám a jelölő értekezlet egyhangúlag gr. Bethlen Bálintot⁵⁸ jelölte⁵⁹ és választotta is meg.⁶⁰ 1901-ben a Budapesti Hírlap egyik vezércikke felteszi a kérdést: „hol marad a jelöltek sorából [...], hol van Kovács Albert?”⁶¹ Amire a választ – ugyancsak egy vezércikkben – maga Kovács adja meg: „Azt kérdezed: Miért nem vagyok jelölt sehol? Azért, mert nem jelölt egy kerület sem. És miért nem jelölt? Azért, mert egy kerületet sem kértem föl arra, hogy jelöljön. Mert egy olyan tapasztalt politikus, mint te, bizonyosan tudja, hogy a jelöltség nem pottyán le magától a felhőből, hanem a jelölt maga kezdi; s a többi aztán csak formaság.”⁶² Az idézetből jól érzékelhető, hogy ezekben az években Kovács Albert már nem kívánt mandátumot szerezni, parlamenti munkát végezni, e helyett – mint az idézett cikkben néhány sorral később írja – a napilap hasábjain keresztül próbált az ország dolgairól szólni. Feltűnő azonban, hogy a világot ok-okozati rendszerben szemlélő teológus és politikus nem nevezni meg az okot, amiért visszavonult az aktív politizálástól, különösen Bánffy bukása után (döntésének akár anyagi oka is lehetett, hiszen egy választási hadjárat költséges volt). A kutatás jelen állása szerint csupán egyszer került még szóba Kovács Albert neve képviselőjelöltként: 1902-ben a Benke Gyula lemondásával megürült kézdivásárhelyi mandátumra a Budapesti Hírlap tudósítása szerint az ottani szabadelvű párt jelölte Kovács.⁶³ A választás előtti napon viszont br. Szentkereszty Béla neve is megjelent a Kovácsé mellett szabadelvű jelöltként,⁶⁴ míg a választásról tudósító távirat már kizárólag Szentkeresztyt említi, aki szoros küzdelemben 21 szavazattal maradt el a győztes Ráth Endre függetlenségi jelölttől.⁶⁵ A

Társulat Könyvnyomdája: Budapest, 1897. p. 236.

⁵⁷ Uj mandátumok. *Budapesti Hírlap*. 19. évf. 211. sz. (1899. augusztus 1.) p. 1.

⁵⁸ STURM ALBERT (szerk.): *Országgyűlési Almanach 1892-1897*. A Pesti Lloyd-Társulat Könyvnyomdája. Budapest, 1892. p. 197.

⁵⁹ [A bethleni mandátum]. *Budapesti Hírlap*. 19. évf. 217. sz. (1899. augusztus 7.) p. 2.

⁶⁰ [Uj képviselő]. *Budapesti Hírlap*. 19. évf. 233. sz. (1899. augusztus 23.) p. 2.

⁶¹ A mai nap. *Budapesti Hírlap*. 21. évf. 262. sz. (1901. szeptember 23.) p. 1.

⁶² KOVÁCS ALBERT: Az új helyzet. *Budapesti Hírlap*. 21. évf. 275. sz. (1901. október 6.) pp. 1-2.

⁶³ [Kovács Albert képviselőjelölt]. *Budapesti Hírlap*. 22. évf. 91. sz. (1902. április 3.) p. 2.

⁶⁴ [A kézdivásárhelyi mandátum]. *Budapesti Hírlap*. 22. évf. 104. sz. (1902. április 16.) pp. 2-3.

⁶⁵ [A kézdivásárhelyi választás]. *Budapesti Hírlap*. 22. évf. 105. sz. (1902. április 17.) p. 2.

hírlapi tudósításokban tükröződő fejlemények nyomán feltételezhető, hogy a választókerület valóban Kovácsot kívánta megválasztani (nem úgy, mint a bethleni választásoknál) és e szándéka mellett az utolsó napig kitartott (az viszont még tisztázatlan kérdés, hogy csak a szabadelvű párt győzelmét várták-e tőle, vagy személyes politikai habitusát és elveit, illetve aktivitását értékelték). Érdekes – és egyelőre megválaszolatlan – kérdés e választás kapcsán magának Kovácsnak a hozzáállása. Az 1901-es rendes választások kapcsán leírt és fent idézett gondolatai a jelöltségről azt sugallják, hogy ebben az esetben ő maga „kezde”, ám ebben az esetben érthetetlen lenne a visszavonulása a választás napján. Ennél valószínűbb, hogy megtörtént rajta, amit ő maga lehetetlennek gondolt: a jelöltség „magától pottyant le a felhőből” az ölébe, és talán éppen ez gondolkodtatta el azon, hogy ne térjen-e vissza ismét az aktív politizálás mezejére. Ezt a fontolgató, érveket és ellenérveket mérlegelő hozzáállást sugallja az a tény, hogy nem utasította vissza azonnal a jelöltséget, hanem várt vele gyakorlatilag az utolsó pillanatig, amikor végül az addig is gyakorolt visszavonultság mellett döntött.

A kézdivásárhelyi választás végső kimenetelétől függetlenül érdemes figyelmet fordítanunk az első újságcikkre, amely Kovács ottani jelöltségét megemlítette. A rövid írás jellegzetességét az adja, hogy – a kutatás jelen állása szerint – ebben nevezik először Kovács Albertet „a magyar birodalmi politika eszméjének tudományos alapon való megalapítójának.”⁶⁶ Ez a meghatározás majd Kőrösi Henrik értekezésében⁶⁷ jön elő ismét, és felvetésével új vonalat nyithat Kovács politikai munkásságának kutatásában.⁶⁸ A cikk további értékét az adja, hogy Kovács képviselői munkáját foglalja össze konkrétan megnevezett tevékenységekben és elért eredményekben (összesen ötöt sorol fel): „leghivatottabb kulturpolitikus”-ként „a tanítói osz-

⁶⁶ [Kovács Albert képviselőjelölt]. *Budapesti Hírlap*. 22. évf. 91. sz. (1902. április 3.) p. 2.

⁶⁷ L. a 6. sz. lábjegyzetet.

⁶⁸ A téma kapcsán figyelemre méltó, hogy SZABÓ MIKLÓS: Politikai gondolkodás és kultúra Magyarországon a dualizmus utolsó negyedszázadában. In: HANÁK PÉTER – MUCSI FERENC (szerk.): *Magyarország története 1890-1918. II. kötet*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1988. pp. 920-923. a magyar birodalmi politika hangadói között nem említi Kovács nevét, említi viszont mások mellett Rákosi Jenőét, a *Budapesti Hírlap* tulajdonos-főszerkesztőjét. Ez pedig azt a lehetőséget is felveti, hogy Rákosi szubjektív szempontok alapján „nevezi ki” Kovácsot a tudományos alapon álló birodalmi eszme megalapítójának. A kérdés továbbkutatására és megválaszolására jelen tanulmány keretei között nincs lehetőség, ám Szabó munkájának ismeretében feltétlenül szükséges és ugyanakkor izgalmas is lenne a felvetés, illetve a minősítés létjogosultságának megállapítása.

tálynak diszét és tekintélyét” emelte, a tanítói nyugdíjtörvényt „helyes alapra” fektette, a felekezeti iskolák tanítói számára fizetésük állami költségvetési kiegészítését kiharcolta, valamint a néptanítók korpótlékának felemelése is az ő javaslatára történt. Mindezeket szem előtt tartva fordítsuk most figyelmünket Kovács Albertnek országgyűlési képviselőként végzett tevékenységére.

A képviselő Kovács Albert

Kovács Albert politikai habitusát, parlamenti beszédeit és politikai töltetű írásait nem annyira politikai irányzatokhoz és azok eszméihez, mint inkább általános emberi és keresztyén értékekhez való ragaszkodás jellemzi. Megemlíthetjük ezek között az egyensúlyra való törekvést – a politikában ez középutasságot is jelenthet, de Kovács esetében nem erről van szó –, a méltányosságot, a gyakorlatiasságot, a részletekre épülő egészet, valamint a lojalitást. Ha politikai nézetét próbáljuk meghatározni, a korabeli fősodró szabadelvűségnél jóval enyhébb, értékközpontú liberalizmusról, valamint a magyar nemzetnek, illetve a magyar nemzeti öntudatnak a megerősödésére való törekvéstről beszélhetünk.⁶⁹ Ugyancsak fontos összetevője politikai aktivitásának a rendszerben való gondolkodás. Ezt saját maga oly mértékben gyakorolta, hogy csak nagyon nehezen vagy egyáltalán nem lehetett rábírnai az általa képviselt – néha egészen egyéni – álláspontjának megváltoztatására.

A kutatás jelen állásában Kovács Albert beszédeit vizsgáljuk, az idői keretek miatt még a szűkebb kontextusra is csak kis mértékben tudunk figyelmet fordítani; a kutatás további fázisában viszont kíváncsian lesz Kovács politikai habitusának és gondolkodásának a tágabb kontextusban való vizsgálata. Figyelembe véve, hogy képviselőként nem politikai filozófiát fejt ki, hanem konkrét problémáknak a gyakorlati megoldását keresi, textuális módon kísérem meg Kovács parlamenti beszédeit elemezni: tematikánként vizsgálat alá veszem hozzászólásainak okait és céljait; indoklásának, gondolatmenetének, vonalvezetésének módszerét és tematikáját; figyelemmel kísérem szóhasználatát, különös tekintettel a liberális eszméket kifejező, valamint az általános emberi, illetve keresztyén értékrendet tükröző megfogalmazásait. Tehát a kutatás jelen állásában nem az a célom, hogy megállapítsam, igaza volt-e Kovács Albertnek a meglátásaiban, valóságos vagy csak képzelt problémák ellen küzdött, hanem az, hogy bemutassam, hogyan érzekelte, milyennek látta Kovács az aktuális helyzetet. Úgy vélem, ezáltal előkészítem az utat a kontextuális és interdiszciplináris megközelítések alkalmazására.

⁶⁹ Bár eszmetörténetileg ez már egyértelműen a nacionalizmus felé mutat, a szó köznyelvi negatív jelentésárnyalata miatt inkább mellőzöm a fogalom használatát.

Ebben a fejezetben Kovács Albertnek a parlamentben, valamint különféle parlamenti bizottságokban megnyilvánult beszédaktusait vetjük alá a vizsgálatnak. Mivel az összes hozzászólásának elemzésére a jelenlegi keretek között nincs lehetőség, a kutatás szempontjából relevánsabb beszédeit kíséreltem meg elemezni. Parlamenti beszédeihez a Képviselőházi Napló, bizottsági tevékenységéhez a Budapesti Hírlap szolgál forrásként. Ez utóbbi – amint a parlamenti beszámolóiban bizonyítják – gyakran rendkívüli mértékben lerövidíti, csekély kivonatát adja az elhangzott beszédeknek, azok gondolatmenetét is gyakran elhagyja, csak a végső célt nevezi meg. Ilyenformán Kovács bizottsági hozzászólásait kevésbé leszünk képesek részleteiben elemezni, mint parlamenti beszédeit.

Kovács Albert politikai tevékenysége – amint a fent idézett cikk és Körösi Henrik értekezése is mutatja⁷⁰ – főleg kultúrpolitikai jellegű. Ez az irány minden bizonnyal tanári mivoltából fakad elsősorban (1865-től ideiglenes, 1867-től rendes professzor a pesti Református Theológiai Akadémián)⁷¹, de emellett a teológiai liberalizmus fejlődészméjének a megnyilvánulása is lehet, amennyiben egy társadalom fejlődésének kulcsát az oktatási rendszerben találjuk meg. Ennek folyományaképpen az oktatási kérdésekkel foglalkozó beszédaktusai is hat nagyobb részterületen nyilvánulnak meg, melyek a következők: a közoktatásról általában, a középiskolai oktatás, a népoktatási törvény, tanári és tanítói fizetések és nyugdíjak, óvoda és bölcsőde, valamint a görög nyelv oktatása. Ezen kívül kisebb mértékben más jellegű oktatási kérdésekkel is foglalkozik, mint például a véderőtörvény oktatási része vagy a harmadik egyetem létesítésének tárgyalása során. A jelen tanulmányban felhasznált és az oktatáshoz kapcsolódó beszédaktusain kívül parlamenti beszédei felölelik a polgári házasság, a vallásszabadság, a főrendiház reformja, a magyar nemzeti politika témakörét is. A megnevezettek közül most csupán az első kettővel, a polgári házasság és a vallásszabadság kérdésével foglalkozom, mivel ezek különösen relevánsak Kovácsnak a református egyházzal való szoros kapcsolata miatt. Több hosszabb-rövidebb hozzászólásával – amelyek akár a fent említett témákba is besorolhatók –, mint például a költségvetés, különféle gazdasági kérdések, a lelkészi fizetés, a budai honvéd-szobor felvatása, a csendőrségi jelvények stb. e tanulmány keretei között nem foglalkozhatunk. Vegyük hát most sorra a megnevezett témák keretében megnyilvánuló válogatott beszédaktusait.

⁷⁰ L. az 5. és az 65. lábjegyzetet.

⁷¹ Kovács Albert. *Budapesti Hírlap*. 24. évf. 36. sz. (1904. február 5.) p. 1.; BUCSAY MIHÁLY: A Protestáns Egyelet kora (1870-1896). In: LADÁNYI SÁNDOR (szerk.): *A Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karának története 1855-2005*. Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar. Budapest, 2005. pp. 83-85.

Közoktatás általában

Lelkiismeretes pedagógusként Kovács Albert a szívéen viselte nemcsak a teológiai oktatás, de a közoktatás sorsát és minőségét is. Az oktatással kapcsolatos törvényjavaslatok tárgyalása rendjén a terítéken levő aktuális témákhoz szólott hozzá, a költségvetések tárgyalása során viszont tágabb összefüggésekben ismertette elképzeléseit a közoktatásban megjelenő problémákról és ezek lehetséges megoldásáról. 1889 májusában a költségvetés kapcsán Kovács úgy fogalmaz, hogy „az egész kormánynak, de különösen a cultusminiszternek ugyyszólván a túlhajtásig kellene oda törekednie, hogy az oktatásügy tekintélyét emelje; nemcsak hogy emelje, de megteremtse”⁷² Megfigyelhető, hogy nem nevezi meg, miért van az oktatásnak tekintélyre szüksége, mert ő maga természetesnek veszi, és biztos benne, hogy a többi képviselő is éppúgy tudja. Eszmetörténeti oldalról nézve és Kovács gondolatvilágának rekonstruálására törekedve egyfelől a teológiai liberalizmus fejlődéseszméje,⁷³ valamint a társadalmi liberalizmus meliorizmus-eszméje⁷⁴ adhatja meg a meg nem fogalmazott háttérét e gondolatnak. Azt viszont, hogy a kultúrának, a tudománynak, az oktatásnak a nép szemében nincs tekintélye, több példával igazolja, melyek közül kettőt hadd emeljünk ki: „a magyar népszínművek [...] typicus alakjai a részeg iskolamester és a félbolond tudós” valamint „sok magyar embertől hallotta az új minister úr – én is soktól hallottam – hogy a népiskola kártékony intézet, mely csak a nép elégedetlenségét mozdítja elő.”⁷⁵ Az eddigi kormányok és miniszterek „érdektelenségét” az oktatásügyben korábbi költségvetési számadatokkal (kevesebbet kértek, mint amennyiről eleve tudták, hogy szükség lesz) és az ebből származó következményekkel szemlélteti (a tanítók több havi fizetéselmaradással küzdöttek, az állami községi iskolák felekezetiivé váltak),⁷⁶ a tanügy egyik fő problémájaként pedig a középiskolai oktatás korabeli állását nevezi meg, kiemelve, hogy a jelenlegi törvény alapján is lehetne eredményesebb tanítási rendszert kiépíteni.⁷⁷

⁷² 247. országos ülés. *Képviselőházi napló*. 1887. évf. 12. sz. (1889. május 16.-június 3.) p. 84.

⁷³ MÁRKUS JENŐ: *A liberális szellem a református egyházban*. Pápai Református Theológiai Akadémia Kiadványai 27. Főiskolai Könyvnyomda. Pápa, 1939. pp. 52-54.; KONCZ SÁNDOR: *Hit és vallás. A magyar református vallástudományi teológia kibontakozása és hanyatlása*. Debrecen, 1942. pp. 76-79.

⁷⁴ TAKÁTS JÓZSEF: *Modern magyar politikai eszmetörténet*. Osiris Kiadó. Budapest, 2007. p. 22.

⁷⁵ 247. országos ülés. *Képviselőházi napló*. 1887. évf. 12. sz. (1889. május 16.-június 3.) p. 84.

⁷⁶ Uo. pp. 84-85.

⁷⁷ Uo. pp. 86-87.

Egy évvel később – ugyancsak a költségvetés kapcsán – az addigi oktatás rendszertelenségét, a közoktatási program hiányát emeli ki. Kiindulópontja tehát a kigúnyolt oktatás, illetve tudomány, innen a tárca eddigi vezetőinek a gondatlanságán keresztül – amit az alacsony költségvetésben és a rendszernélküliségben lát – jut el a Csáky Albin (1841-1912)⁷⁸ miniszter iránti megelégedett bizalomhoz a tanügy „tekintélyének” a megalapozására, amit emberi hozzáállására és eddigi munkájára alapoz. Szóhasználatát tekintve az oktatás, kultúra, közművelődés, iskola képeznek egy összefüggő gondolati csoportot, a parlamenti ülés tárgya következtében a költségvetés, pénzügyek, tanítók fizetése alkotják a másikat, nem utolsósorban pedig a bizalom, komolyság, megbecsülés az új miniszter személyét tekintve a harmadikat.

Középiszkolai törvény (1883)

A Kiegyezés után egy évvel, 1868-ban fogadta el a parlament a népoktatási törvényt, amelyet több más törvény követett volna a közoktatás rendezése érdekében. Ezek közé tartozott a középiszkolai törvény is, ami több mint egy évtizedig újra és újra terítékre került a törvényhozásban, az aktuális vallás- és közoktatásügyi miniszterek módosításaival, de végleges módon 1883-ig nem lett elfogadva.⁷⁹ Ezt a késlekedést Kovács Albert 1883-ban a középiszkolai törvény kapcsán történt felszólalásában alapvető mulasztásnak látja, amikor az elhanyagolt oktatási helyzet javítását teszi szóvá. Kovács parlamenti hozzászólásának kiindulópontja a múlt, pontosabban az a tizenhárom év, amennyi ideig a középiszkolai törvényjavaslat sorsa függőben volt, célja pedig a stabilitás elérése a javaslat törvényerőre emelkedése által. A problémát a rendszertelenségben látja, ami egyfelől a „különböző felfogásoknak a magok egészében talán érthető, de így össze nem illeszthető töredékeit minden terv és szilárd cél nélkül”⁸⁰ az évek során az eredeti javaslatba történt beillesztésében érhető tetten,

⁷⁸ Körösszeghi és adorfáni gróf Csáky Albin (1841-1912) m. kir. közoktatás- és vallásügyi miniszter, belső titkos tanácsos, m. kir. főosztalnokmester, a Magyar Tudományos Akadémia igazgatótanácsának tagja. 1888. szeptember 22-től 1894. június 10-ig állt az oktatási tárca élén. SZINNYEI JÓZSEF: Csáky Albin. *Magyar írók élete és munkái* 2. pp. Hornyánszky Viktor. Budapest, 1893. pp. 138-139.

⁷⁹ PUKÁNSZKY BÉLA – NÉMETH ANDRÁS: *Neveléstörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest, 1996. pp. 474-489.; KELLER MÁRKUS: *A tanárok helye. A középiszkolai tanárság professzionalizációja a 19. század második felében, magyar-porosz összehasonlításban*. L'Harmattan – 1956-os Intézet. Budapest, 2010. p. 199.

⁸⁰ 199. országos ülés. *Képviselőházi napló*. 1881. évf. 10. sz. (1883. február 1.-március 8.) p. 315.

másfelől az egymásnak ellentmondó cselekvések ismétlődésében, amit több példával is szemléltet: maga a javaslat hol a törvényhozás elé került, hol pedig visszavonták,⁸¹ a latin nyelv reáliskolai bevezetését félévente megváltoztatták: előbb bevették a javaslatba, félév után törölték, újabb félév után ismét bevették, majd ismét törölték stb.⁸² végül pedig ez a rendszertelenség (pontosabban az előrelépés-visszalépes rendszeresítése) nemcsak papíron, a törvényjavaslat körül nyilvánult meg, hanem a gyakorlati oktatásban is: a reformok egymást követik, még mielőtt nyilvánvalóvá lenne a hatásuk. Ennek kapcsán rámutat: nem önmagában a kísérletezést tartja haszontalannak, hiszen egész Európában küzdenek azért, hogy a régi, megingott rendszer helyére újat állítsanak, hanem azt, hogy a külföldi oktatási példákat öletszerűen bevezetik a hazai oktatásban is, majd rövid idő múlva ugyanolyan öletszerűen másra cserélik, így nem lehet lemérni, eredményes-e a próbálkozás.⁸³ A növekvő rendszertelenség a minisztériumban és az állami középiskolák szintjén nagy befolyással van a felekezeti oktatásra is: bár a reformátusok próbálkoztak új iskolarendszert létrehozni, a javaslat folytonos betérjesztése és visszavonása megakasztotta törekvéseiket. Ennek következménye pedig az lett, hogy ezen a téren a reformátusok megvonták a bizalmat az államtól, a jelenlegi javaslatban is a többség a protestáns autonómia csorbulását látja.⁸⁴ Így a kezdeti egy problémából – a középiskolai oktatás kérdéséből – hirtelen kettő lett: a protestáns autonómia is kérdéssé vált sokak szemében. Ez utóbbi probléma kapcsán Kovács kiemeli, hogy egyházjogásként és az 1791. évi XXVI. törvénycikk alapján, amely kimondja az államnak a felügyeleti jogát a protestáns iskolák felett is, a törvényjavaslatot a maga egészében tekintve nem tartja sérelmesnek a protestáns autonómiára nézve.⁸⁵ Érdekes vonása a helyzetnek, hogy e kérdésben Kovács Albert nem tart a szintén ellenzéki, függetlenségi képviselőkkel (Lükő Géza, Mocsáry Lajos, Thaly Kálmán), hanem a javaslatot pártolva a kormánypárttal és magával a kormányfővel, Tisza Kálmánnal ért egyet,⁸⁶ akinek befolyása a református egyházi társadalomra egyebek mellett fontos tényezője

⁸¹ Uo. p. 314.

⁸² Uo. p. 315.

⁸³ Uo. p. 317.

⁸⁴ Uo. pp. 315-316.; Báró Vay Miklós megnyitó beszéde a reformált egyetemes conventen. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap.* 26. évf. 4. sz. (1883. január 28.) pp. 97-102.; FARKAS JÓZSEF: Az egyetemes reformált konvent ülései. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap.* 26. évf. 4. sz. (1883. január 28.) pp. 112-119.; 26. évf. 5. sz. (1883. február 4.) pp. 140-153.

⁸⁵ 199. országos ülés. *Képviselőházi napló.* 1881. évf. 10. sz. (1883. február 1.-március 8.) p. 318.

⁸⁶ A harmadik nap. *Budapesti Hírlap.* 3. évf. 67. sz. (1883. március 8.) p. 2.

volt liberális teológiai munkája ellehetetlenítésének.⁸⁷ Ez azt erősíti meg, hogy nem személyes fenntartásai miatt (Mocsáryt sokan hazaárulónak tartották), hanem objektív vizsgálódás után, meggyőződésből ért egyet a javaslattal.

Szóhasználatát tekintve kiemelkednek a rendszertelenséget sugalló kifejezések (ellentétes hatások, terv és cél nélkül, közoktatási vezérgondolat hiánya), ugyanezt erősítik az ellentétes kötőszavak (de, azonban). Ezekhez társulnak az ismétlődést, a folyamatosságot kifejező határozószavak (újból/újabb, ismét), míg végül a protestáns autonómia fogalma is hangsúlyosan jelenik meg. Kovács vonalvezetése e beszédben a példákkal szemléltetett rendszertelenség éles bírálatából indul, ami a folyamatosan ismétlődő ellentétes cselekvésekben nyilvánul meg leginkább, és eljut a stabilitást hozó javaslat elfogadásáig, kihangsúlyozva, hogy meglévő jogok – a protestáns autonómia – nem sérülnek általa.

A népoktatási törvény revíziója (1895)

Amint az előzőekben említettük, Eötvös József törvényjavaslata a népoktatás reformja érdekében 1868-ban került a törvényhozás elé, és az év végén szentesítette a király.⁸⁸ E törvénynek lehetséges revíziója közel harminc évvel később, 1895-ben merült fel:⁸⁹ a Bánffy-kormány megalakulása után a vallás- és közoktatásügyi tárcát Wlassics Gyula vette át, aki a költségvetés tárgyalása kapcsán tartott programbeszédében felvetette a népoktatási törvény revíziójának szükségességét, mégpedig mint az iskoláknak a kor színvonalán való fenntartása eszközt.⁹⁰ A témában kialakult diskurzusban Kovács Albert is aktívan részt vett. Az ő parlamenti beszédének vonatkozó része mellett annak szűkebb kontextusát, Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter beszédét⁹¹ mint kiindulópontot és Pulszky Ágost beszédének⁹² első felét mint válaszreakciót is vizsgáljuk. Wlassics Gyula miniszteri programbeszédét jól érzékelhetően két részre osztotta: kultuszi és

⁸⁷ Kovács Albert. *Budapesti Hirlap*. 24. évf. 36. sz. (1904. február 5.) p. 2.

⁸⁸ PUKÁNSZKY BÉLA – NÉMETH András: *Neveléstörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest, 1996. p. 475.; VÖRÖS KÁROLY: A művelődés. In: KOVÁCS ENDRE – KATUS LÁSZLÓ (szerk.): *Magyarország története 1848-1890. 2. kötet*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1979. p. 1399.

⁸⁹ Az előző jegyzetben hivatkozott művek nem említik ezt, ám kutatásom tematikájából kifolyólag nem hagyhatom figyelmen kívül, mivel Kovács Albert aktívan részt vett benne.

⁹⁰ 414. országos ülés. *Képviselőházi napló*. 1892. évf. 22. sz. (1895. január 19. – február 11.) p. 72.

⁹¹ Uo. pp. 69-77.

⁹² 416. országos ülés. *Képviselőházi napló*. 1892. évf. 22. sz. (1895. január 19. – február 11.) p. 126-134.

közoktatási témákra. Az előbbi kapcsán a katolikus autonómia és a kongrua kérdéséről beszélt,⁹³ míg az utóbbi témában igen sok kérdést érintett. Bár ezek terjedelmileg nem egyformák, mégis a beszéd jól felépített váza alapján a népoktatás, a középoktatás és a felsőoktatás kérdésével foglalkozik.⁹⁴ Ezeket több kisebb témára osztja fel, melyeket egyforma fontosságúnak nevezhetünk: az államosítás, a népoktatási törvény revíziója, a polgári, kereskedelmi és ipari szakoktatás, az óvodák, a középiskolák, a tanárképzés, az internátusok, a közoktatási tanács és az egyetemek kérdésére.⁹⁵ Ezeket az altémákat is szükség szerint több részre bontva ismerteti, a kapcsolódó problémáknak megfelelően.

Kovács Albert beszéde során, miután érinti a kultuszi kérdést, az új vallás- és közoktatásügyi miniszter programbeszédének népiskolai vetületét két pontban foglalja össze: „az egyik az 1868:XXXVIII tcz. revíziója, a másik az, hogy a népiskolákat nem szándékozik államosítani.”⁹⁶ Az első kapcsán egyebek mellett hangot ad azon véleményének, hogy a helytelen revízióval szemben kívánatosabb érintetlenül hagyni a törvényt,⁹⁷ tehát lényegében aziránti félelmét fejezi ki, hogy a revízió több kárt okozhat (feltételesen!) a népiskolai oktatásnak, mint hasznot. A kutatás jelen fázisában nem határozhatjuk meg pontosan, hogy a rossz tapasztalat, a kormány iránti bizalmatlanság vagy egyszerűen az ellenzéki szellem hatására nyilatkozik így. Az államosítást tekintve azt a megállapítást teszi, hogy „ha [...] az államosítást tanügyi politikájából teljesen kizárja: akkor soha se fogja felépíteni [...] a nemzeti kultúrát,”⁹⁸ illetve hogy „ma Magyarországon megállhat minden jó iskola, ha a nemzeti eszmét szolgálja, de nem lehet semmiféle felekezeti iskola, semmiféle régi felekezeti autonómia alapján, mely jogosítva lenne arra, hogy Magyarországon az állam ellen izgasson, és az államnak ellenségeket neveljen.”⁹⁹ E kijelentések kapcsán rögzíteni kell, hogy Kovács redukálja a miniszter beszédének vonatkozó részét és kontextusából is kiemeli, mivel a programbeszédben az hangzik el, hogy az összes (tehát mind a 14 125) népiskola államosítása olyan anyagi ráfordítást jelentene, amit az ország nem engedhet meg magának. Ugyanakkor a miniszter pontosítja, hogy „lényegében nem az a kérdés, hogy ki az iskolafentartó,

⁹³ 414. országos ülés. *Képviselőházi napló*. 1892. évf. 22. sz. (1895. január 19. – február 11.) p. 70-72.

⁹⁴ Uo. p. 72.

⁹⁵ Uo. pp. 72-77.

⁹⁶ 416. országos ülés. *Képviselőházi napló*. 1892. évf. 22. sz. (1895. január 19. – február 11.) p. 122.

⁹⁷ Uo. p. 123.

⁹⁸ Uo. p. 122.

⁹⁹ Uo. p. 122.

hanem az, hogy jó-e az az iskola; az a kérdés, hogy a kor színvonalán áll-e az iskola; az a kérdés, hogy a magyar állameszme követelményeinek megfelel-e.”¹⁰⁰ Ez utóbbi kijelentés teljesen egybecseng Kovács véleményével, és mivel elhangzását tekintve két nappal megelőzi azt, már csak az lehet kérdés, hogy Kovács miért nem veszi ezt észre? Ennek lehetséges okát kizárólag az ellenzékiségben jelölhetjük meg, hacsak nem feltételezzük, hogy a programbeszéd e mondata elkerülte volna Kovács figyelmét. Az államosítást még egy speciális területen igényli Kovács Albert: a „papnevelés” vagyis a teológiai oktatás területén: konkrétan a balázsfalvi görögkatolikus és a szebeni ortodox intézetek esetében, mivel ezekben „az ország nyilvános ellenségei professzionátus bujtogatókká nevelik a papokat”¹⁰¹. Megfigyelhető, hogy a hozzászólása e részében kisebb ugrásokat tesz a gondolatmenetben, és ezzel alkalmat ad az utána közvetlenül felszólaló Pulszky Ágostnak az ellentámadásra.

Pulszky a kultúrharc kitörésének Pandora-szelencéjét látja abban eshetőségben, ha az állam a lelkészképzést a maga hatáskörébe vonná.¹⁰² Jelen tanulmányban nincs lehetőség e vélemény igazságtartalmának a vizsgálatára, nem válaszolhatom meg a kérdést, hogy jogos volt-e Pulszky félelme, mindössze arra kívánok rámutatni, hogy jól érzékelhető módon „fáziseltérés” található a két hozzászólás között. Kovács a nemzeti eszme kérdésének oldaláról közelít, ezen az alapon hiányolja az államosítást; gyakorlatilag a népiskolákhoz hasonlóan kívánja itt is alkalmazni az alapelvet, hogy a felekezeti autonómia alapján nem lehet Magyarország ellen izgatni (a népiskolák kapcsán maga a Wlassics miniszter is kihangsúlyozza ezt)¹⁰³. Pulszky ezzel szemben kizárólag egyházpolitikai oldalról szemléli a felvetést; a felekezeti autonómia sérelmét és ebből kifolyólag a kultúrharc kitörését, az állam és egyház közötti viszony elmérgesedését látja Kovács javaslatában.¹⁰⁴

Szóhasználatukat tekintve megfigyelhető, hogy Wlassics a „magyar állameszme”, valamint a „hazafiság” szavakat használja, míg Kovács inkább a „nemzeti” jelző alatt egyesíti e két fogalom jelentéstartalmát (bár többször használja az „állam” szót is, jómagam mégis úgy érzékelem, hogy beszédmódjában a „nemzet”, „nemzeti” a

¹⁰⁰ 414. országos ülés. *Képviselőházi napló*. 1892. évf. 22. sz. (1895. január 19. - február 11.) p. 72.

¹⁰¹ 416. országos ülés. *Képviselőházi napló*. 1892. évf. 22. sz. (1895. január 19. - február 11.) p. 125.

¹⁰² Uo. p. 126.

¹⁰³ 414. országos ülés. *Képviselőházi napló*. 1892. évf. 22. sz. (1895. január 19. - február 11.) p. 72.

¹⁰⁴ 416. országos ülés. *Képviselőházi napló*. 1892. évf. 22. sz. (1895. január 19. - február 11.) p. 126.

meghatározóbb). További kutatásra vár, hogy mennyiben mutat tökéletes egyezést a két különböző szóhasználat, és ha nem egyeznek, mi a különbség a jelentéstartalmak között. Wlassiccsal és Kovácscsal szemben Pulszky vonatkozó beszédaktusának a „kulturharc” a jellemző fogalma, és ezzel összhangban az „állam” és az „egyház” mint lehetséges ellenfelek közötti viszony kérdése.

A pedagógusok anyagi helyzete: fizetések és nyugdíj (1884-1895)

Akár közoktatásról, akár felekezeti oktatásról, illetve ezek bármely szintjéről – a népoktatástól a felsőoktatásig – legyen szó, Kovács Albert élénk figyelemmel kísérte a folyamatokat, és különös hangsúlyt helyezett a jogtalanságok, igazságtalanságok, méltánytalanságok megszüntetésére, a terhek és hasznok, illetve az adás és elfogadás egyensúlyának megteremtésére az oktatásban tevékenykedő pedagógusok számára. Másfél – kettő és fél évtizeddel Abraham Maslow születése előtt, és a szükséglethierarchia kidolgozása előtt több mint fél évszázaddal Kovács felismeri, hogy „a világon a legelső törvény a gyomor”,¹⁰⁵ vagyis alapvető fizikai szükségletek kielégítése nélkül, a létminimum biztosítása nélkül nem lehet elvárni, hogy egy pedagógus hivatását teljesítse: „és mindaddig, míg a tanító a táplálékot valami módon meg nem szerezte, egyébre a természet törvénye által kötelezve nincs. [...] de ezen javulás [ti. a fizetésnek 50-100 Ft-ról 300-ra való felemelése] még mindig nem elegendő arra, hogy ő kizárólag a tanításnak élhessen.”¹⁰⁶ A községi, valamint a hitfelekezetek által fenntartott elemi iskolákban működő tanítók és tanítónők fizetésének rendezéséről szóló törvényjavaslat tárgyalása során, ez irányú indoklásában Kovács a tanítók által megszerzett műveltséget és intelligenciát emeli ki mint hivatkozási alapot a fizetésemelés jogosultságára. Indirekt módon az írástudó hivatalnokok 500 Ft-os és a hivatalszolgák 3-500 Ft-os fizetési minimumára hivatkozik,¹⁰⁷ direkt módon pedig az analfabéta béresek, mezőgazdasági munkások, cselédek 300 Ft-os fizetésére, mint ami elengedhetetlenül szükséges „úgy táplálkozni, hogy egészséges és munkabíró maradjon.”¹⁰⁸ Érdekes módon e megállapítás után a következtetést – hogy ti. ha az analfabéta béres megkapja azt a bért, a művelt és a művelődést terjesztő tanító jóval többet érdemel – nem mondja ki konkrétan, mert joggal feltételezheti, hogy a beszéd címzettjei – a képviselőtársak és a kormány tagjai – ugyanazt a következtetést vonják le. Kovács érvelésének van még egy

¹⁰⁵ 207. országos ülés. *Képviselőházi napló*. 1892. évf. 12. sz. (1893. április 26. - május 30.) p. 36.

¹⁰⁶ Uo. p. 36.

¹⁰⁷ Uo. p. 35.

¹⁰⁸ Uo. p. 36.

fontos mozzanata: meglátása szerint a tanító nem a tanításból, hanem a tanításnak kell éljen. Ezzel a megfogalmazással a szakcsi kerület képviselőjének, Kammerer Ernőnek az előző napi felszólalására válaszol egyrészt a tanítók mellékkeresetének lehetőségéről,¹⁰⁹ másrészt pedig a tanítótól a hivatásával szemben elvárható ideális hozzáállásról. Kovács rámutat, hogy az oktatás színvonalának emelkedése, és ebből kifolyólag országos szinten az általános műveltség terjedése akkor várható el, ha az oktatásban tevékenykedők nemcsak azért végzik munkájukat, hogy abból megéljenek, hanem a Kammerer által is óhajtott valódi lelkesedéssel és buzgósággal a hivatásuknak élnek, ám az erre való motiváció nem várható el az alapvető szükségletek kielégítése nélkül. Ugyancsak e törvényjavaslat vitájának egy későbbi időpontjában a korpótlék kérdésében is szót emel Kovács, aminek következtében a korpótlék az 30 Ft-os eredeti javaslat helyett 50 Ft-ra nőtt, és bár nem hét, hanem csak öt ízben (tehát 35 helyett 25 éven keresztül) alkalmazható, mégis nagyobb javadalmat biztosít a pedagógusoknak. A Budapesti Hírlap értékelése szerint „Kovács Albert elfogadott módosítása [...] tehát tetemesen javított a tanítók helyzetén.”¹¹⁰

A pedagógusi javadalmazásokban megjelenő igazságtalanságoknak a megszüntetését azonban már csaknem egy évtizeddel e hozzászólása előtt méltányosnak mondta, amikor a vidéki állami tanítóképzők tanárai fizetésének a középiskolai tanárokéval azonos összegre való emelését támogatta. Rövid indoklása rendjén rámutatott, a kétféle oktatási intézmény pedagógusai azonos színvonalú munkát végeznek. Ugyanakkor egy másik igazságtalanságra is felhívja a figyelmet, hogy ti. a polgári tanítóképző tanárai a középoktatásnál magasabb színvonalat képviselnek, lényegében a felsőoktatásban tevékenykednek akadémiai színvonalon, és így méltányos lenne őket akadémiai tanárokként kezelni.¹¹¹

Az aktív évek javadalmazásának kérdése mellett Kovács Albert a pedagógusok nyugdíja ügyében is érdekvédőként lépett fel. 1885-ben az állami nyugdíjról szóló törvényjavaslat kapcsán Kőrösi Sándor

¹⁰⁹ 206. országos ülés. *Képviselőházi napló*. 1892. évf. 12. sz. (1893. április 26. - május 30.) p. 6.

¹¹⁰ Országgyűlés. *Budapesti Hírlap*. 13. évf. 123. sz. melléklet (1893. május 5.) p. 9.

¹¹¹ 311. országos ülés. *Képviselőházi napló*. 1881. évf. 15. sz. (1884. február 6. - március 13.) pp. 103-104.

debreceni képviselő (1824-1895)¹¹² javaslatához¹¹³ csatlakozva nyomatékosan kérte, hogy amennyiben a felekezeti iskolák tanárai állami iskolába mennek át tanítani, nyugdíjjogosultságukba a felekezeti oktatási intézményben végzett munka is be legyen számítva. Mindkét képviselő – Kovács különösen hangsúlyosan – rámutatott arra, hogy nem „felekezeti érdekeket” kívánnak érvényesíteni, hiszen az ország területén működő középiskolák elhanyagolható része van csupán állami tulajdonban, és a nagy többségüket a felekezetek tartják fenn, vagyis „az állam kötelességeit a felekezetek teljesítik,”¹¹⁴ tehát „igen nagy igazságtalanság” volna azáltal elkövetve, ha az állam, amikor átveszi a felekezeti tanárokat a maga szolgálatába, a felekezeti iskolákban a közművelődés érdekében végzett munkájukat nem számítaná be.¹¹⁵ A felekezeti iskolák tanárai érdekében 1890-ben is felszólalt a közoktatási bizottságban, amikor Csáky Albin miniszternek ez ügyben tett lépéseit helyeselte, és megjegyezte, hogy „kívánatosnak tartja, ha a nem állami tanárok a kormánytól bizonyos üdvös függésbe jönnek.”¹¹⁶ A tanítói nyugdíjról szóló törvényjavaslat általános tárgyalása során Kovács rámutatott az addigi gyakorlat igazságtalanságára és méltánytalanságára,¹¹⁷ és szorgalmazta a nyugdíjtörvénynek egy igazságosabb és méltányosabb formára való megváltoztatását. Indoklásában számszerű adatokkal és ezekhez kapcsolódó számításokkal példázta az aktuális helyzetet,¹¹⁸ valamint a jövőre néző túlzott aggodalmakat. Megfogalmazása szerint „bizonyos fokú óvatosságra az ilyen intézeteknél szükség van, de az óvatosságot a félnkségig, az aggodalomnak valami szélső határáig vinni, ez igazságtalanság a most élő nemzedék érdekei ellen.”¹¹⁹ Nem hallgathatjuk el az idézett hozzászólás egy jellegzetességét sem, ami Kovácsnak az egyensúlyra való

¹¹² Kőrösi Sándor (1824-1895) ügyvéd, főiskolai jogtanár, parlamenti képviselő. Az 1848-49-es szabadságharc idején hadbíró és véisztörvényszéki elnök, börtönbüntetése után Komáromban ügyvédi praxist folytatott, 1864-től Pápán, 1875-től Debrecenben főiskolai jogtanár. 1881-től országgyűlési képviselő a szabadelvű párt soraiban és az igazságügyi bizottság elnöke. SZINNYEI JÓZSEF: Kőrösi Sándor. *Magyar írók élete és munkái* 7. Hornyánszky Viktor. Budapest, 1900. pp. 122-124.

¹¹³ 93. országos ülés. *Képviselőházi napló*. 1884. évf. 5. sz. (1885. február 27. - április 21.) pp. 169-170.

¹¹⁴ Uo. p. 172.

¹¹⁵ Ua.

¹¹⁶ [A képviselőház közoktatási bizottsága]. *Budapesti Hírlap*. 10. évf. 12. sz. (1890. január 13.) p. 1.

¹¹⁷ 578. országos ülés. *Képviselőházi napló*. 1887. évf. 27. sz. (1891. október 3. - 1892. január 4.) p. 383.

¹¹⁸ Uo. pp. 382-383.

¹¹⁹ Uo. p. 383.

törekvését világítja meg. Miután kiharcolta a tanítók számára igazságos és méltányos helyzetet a kormánnyal szemben, a tanítóknak is „üzent” megnyugtató véget, a minisztérium általi helytelen kezelésről terjedő gyanú alaptalanságáról. Ez irányú nyilatkozata kettős: egyfelől biztosította az aggódó pedagógusokat, hogy a nyugdíjalap kezelési költsége a lehető legolcsóbb, és a minisztériumi alkalmazottak nem a tanítói nyugdíjalapból „pótolják ki” a fizetésüket. Másfelől elismerte, hogy a minisztérium a nyugdíjalapból építkezésekre kölcsönzött, de azt is nyomatékosította, hogy a kölcsön az aktuálisnál magasabb kamatot jövedelmez, valamint hogy teljes mértékben biztosítva van az állami költségvetésben. A minisztérium iránti jogos és méltányos elismerésének hangot adva kimondja, hogy „ez intézetnek legkisebb tőkéje sincs az elveszésnek kitéve, sőt hűséggel és okossággal vannak kezelve.”¹²⁰ Két évvel később hasonló módon szállt síkra a tanítók érdekében, ismét számításokkal bizonyítva, hogy a kortárs tanítók túlzottan meg vannak terhelve a nyugdíjalaphoz való hozzájárulásokkal. Megfogalmazásában ismét az egyensúlyra való törekvésnek adott hangot, ezúttal az akkori és a következő generációk közötti terhek és hasznok elosztása érdekében: „a jelen nemzedék érdekét nem kell [...] fölládozni a jövő generáció érdekeinek; hadd jusson az élet terhéből annak is.”¹²¹ Bár az eszmetörténeti kutatás keretein kívül esik, mégis fontosnak tartom megjegyezni, hogy Kovácsnak a pedagógusok érdekében végzett munkáját maguk az érintettek is méltányolták. A Budapesti Hírlap két esetben is beszámolt a tanítók hálájáról: a ceglédi református tanítótestület táviratban üdvözölte,¹²² a Bihar megyei tankerület küldöttsége pedig személyesen kereste fel, hogy köszöntet mondjanak a tanítók érdekében végzett tevékenységéért.¹²³

A pedagógusok fizetésével és nyugdíjával összefüggésben Kovács Albert szóhasználatában kulcsszerepet kap az „igazságtalanság – igazságosság” és a „méltánytalanság – méltányosság” fogalma. Az ellentétpárokat az egyensúly hiányának a kimutatására és az egyensúlyra való törekvés érdekében használja, bár ezt gyakran nem fejezi ki konkrét, egyértelmű szavakkal, hanem csak körülírással, vagy éppen csak az igazságtalanságok és méltánytalanságok számbavételével. Érvelése során kiemelten kezeli a problémákat, nagyon határozottan rámutat a hiányosságokra, a túlzásokra, gyakorlatilag mindenre, ami felborítja az egyensúlyt, és nagyon nyomatékosan

¹²⁰ Uo. pp. 383-384.

¹²¹ A tanítók nyugdíjintézete. *Budapesti Hírlap*. 9. évf. 92. sz. (1889. április 3.) p. 2.

¹²² Napihirek. (Udvari és személyi hírek). *Budapesti Hírlap*. 9. évf. 95. sz. (1889. április 6.) p. 5.

¹²³ A tanítók nyugdíja. *Budapesti Hírlap*. 9. évf. 137. sz. (1889. május 19.) p. 2.

kéri, szinte követeli azoknak a megszüntetését, az igazságosság és méltányosság helyreállítását, az egyensúly megteremtését.

Óvodák (1891)

Az óvodák létesítésének igénye már a 19. század elején jelentkezett Magyarországon.¹²⁴ A Brunswick Teréz (1775-1861)¹²⁵ által 1828-ban alapított óvoda után – mely nemcsak Magyarországon, hanem Közép-Európában is első volt,¹²⁶ világszinten pedig az első tíz között¹²⁷ – rohamosan jelentek meg hasonló intézmények szerte az országban¹²⁸ (Kovács Albert szülőfalujában, Mezőbándon 1844-ben nyílt meg az első óvoda).¹²⁹ 1843-ban az intézményrendszer törvényi szabályozására is történt kísérlet, ám a vonatkozó javaslat végül nem került az törvényhozás elé.¹³⁰ Többszöri próbálkozás után, csaknem fél évszázaddal később, 1891-ben született meg végül a rég várt törvény a kiseddóvásról.¹³¹

Kovács Albert saját vallomása szerint a tízéves képviselői pályája során ez a törvényjavaslat volt az első olyan kérdés, amelyben a közoktatásügyi miniszterrel azonos véleményen volt.¹³² Beszédében helyesli a törvény általi rendezését a kiseddóvás ügyének, mint

¹²⁴ PUKÁNSZKY BÉLA – NÉMETH ANDRÁS: *Neveléstörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest, 1996. p. .

¹²⁵ Korompai gróf Brunswick Teréz (1775-1861) az első magyar kiseddóvá intézet alapítója. SZINNYEI József: *Brunswick Teréz. Magyar írók élete és munkái I.* Hornyánszky Viktor. Budapest, 1891. pp. 1361-1362.

¹²⁶ MOLNÁR BALÁZS – PÁLFI SÁNDOR – SZEREPI SÁNDOR et al.: *Kisgyermekkori nevelés Magyarországon. Educatio*. 24. évf. 3. sz. (2015. ősz) p. 121.

¹²⁷ DRASKOVITS PÁL: *A magyar kiseddónevelés és kiseddóváonőképzés története és jelen állapota*. Szombathely, 1940. p. 17.

¹²⁸ SZINNYEI JÓZSEF: *Brunswick Teréz. Magyar írók élete és munkái I.* Hornyánszky Viktor. Budapest, 1891. pp. 1361-1362.

¹²⁹ ANTAL JÓZSEF: *Dr. Kovács Ödön élete és munkássága (1844-1895)*. Szemle Füzetek 17. Erdélyi Református Egyházkerület. Kolozsvár, 1995. p. 8.

¹³⁰ VÁG OTTÓ: *Az óvodaiügy törvényes szabályozása Magyarországon*. Magyar Óvodapedagógiai Egyesület. Miskolc, 1991. p. 9. Hivatkozik rá PODRÁ CZKY JUDIT: *Óvodaiügy a 19. századi magyar társadalomban*. Phd értekezés, kézirat. Budapest, 2007. p. 11.

¹³¹ A törvény tartalmi és diszkurzív elemzését PODRÁ CZKY JUDIT: *Óvodaiügy a 19. századi magyar társadalomban*. Phd értekezés, kézirat. Budapest, 2007. végezte el.

¹³² 440. országos ülés. *Képviselőházi napló*. 1887. évf. 21. sz. (1890. december 9. - 1891. január 31.) p. 232. Ebben a hozzáállásban fontos szerepet játszott az is, hogy a törvényjavaslat benyújtásáig már két kiskorú gyermekét eltemette.

amivel a rendkívül magas gyermekhalandóságot mérsékelni lehet.¹³³ Rámutatott, hogy a megnevezésüktől függetlenül – kisdédóvók, gyermekkertek, állandó vagy nyári menedékházak – ezen intézmények feladata, hogy a szegénysorsú szülők gyermekeinek a napközbeni ápolását végezzék, mivel azoknak a szülőknek a gyermekei, akik kora reggeltől késő estig otthonuktól távol – akár a mezőn, akár gyárban – dolgoznak, napközben sem higiéniai ellátásban, sem rendes táplálásban nem részesülnek. Az ilyen gyermek Kovács megfogalmazása szerint „nem annyira felnő, mint inkább csak felsatnyul.”¹³⁴ A törvény hozadékának elismerése mellett azonban néhány hiányosságra is rámutat: a 3 év alatti gyermekek részben, a csecsemők pedig teljes mértékben ki vannak zárva a törvény hatálya alól. Éppen ezért sürgette a bölcsődék létrehozását is, hogy a társadalom legkisebb, legvédtelenebb és legtehetetlenebb tagjai is legalább minimális gondoskodást és ápolást kapjanak. Nem valószínű, hogy 130 év múltán meg lehessen állapítani, a törvényjavaslat betérjesztése idején hány csecsemő volt naponta magára hagyva, de azt teljes biztonsággal állíthatjuk, hogy nem a szülők kényelme, hanem a csecsemők érdeke lebegett Kovács szeme előtt, amikor az óvodákkal párhuzamosan, akár azokkal egybeolvasztva, bölcsődék kialakításáért is felemelte szavát. Az óvodák és bölcsődék használatának kérdését két irányból is megközelíti: egyfelől rámutatott arra, hogy életkortól függetlenül a gyermek számára az óvónő ápoló gondoskodása összehasonlíthatatlanul jobb, mint a magárahagyottság. Ugyanakkor azt is nagyon határozottan kimondta: az édesanyai gondoskodás „mindennél jobb”, és „egészen helytelen”, ha olyan anyák küldik gyermeküket óvodába, akiknek saját maguknak lenne idejük és lehetőségük gyermeküket ápolni, gondozni, de ezt kényelmi szempontok miatt mellőzik.¹³⁵ Figyelemre méltó, ahogyan az óvodai személyzet nemi megosztottságát ellenzi. A többszöri módosítás ellenére sincs megelégedve a törvényjavaslat azon kitételével, hogy „esetleg nők hiányában férfi óvók is alkalmazhatók,”¹³⁶ mivel véleménye szerint ez a rugalmas megfogalmazás esetleg a férfiak túlzott mértékű alkalmazását is megengedheti. Álláspontja szerint kizárólag női munkaerőt kell a kisdédóvókban foglalkoztatni, és ezt kettős indokkal támasztja alá: a nők alkalmasabbak ennek a munkakörnek a betöltésére, ugyanakkor ez egy lehetőség is arra, „hogy vagyontalan, művelt családok tisztas asszonyai tisztességes kenyérkeresethez juszanak,”¹³⁷ vagyis a társadalom nőtagjai számára is munkalehetőséget kívánt biztosítani, ezzel segítve a nők emancipációját és megélhetését.

¹³³ Uo. p. 234.

¹³⁴ Uo. p. 233.

¹³⁵ Uo. p. 232.

¹³⁶ Uo. p. 233.

¹³⁷ Ua.

A kisdédóvás ügyével kapcsolatban Kovács végül még egy félelme- nek is hangot ad, hogy ti. nehogy „iskolává”, tanintézeté változzanak az óvodák. Ez a hozzáállás különösen fontos, mivel abban az időben elterjedtek voltak a „kisgyermekiskolák”.¹³⁸ Érdemes megfigyelni, hogy ezen a téren is több oldalról közelít a kérdéshez. Kovács Albert pedagógusi véleménye szerint még a 6 éves kor is túl korai a rendszeres tanulásra, mivel a tapasztalat azt mutatja, hogy azok a gyermekek, akiket korán tanulásra fogtak, életük egy későbbi szakaszában testileg-lelkileg „elsatnyultak”. A törvényjavaslat aktuális megfogalmazása lehetővé tenne valamiféle tanítási-tanulási gyakorlatot, amit igencsak felerősítene egyfelől a szülők büszkesége gyermekeik előrehaladása láttán, másfelől pedig az óvodapedagógusok törekvése, hogy munkájukkal dicséretet és elismerést arassanak. Látható tehát, hogy Kovács ezen a téren is – akárcsak az intézményrendszer létrehozásának okfejtésénél – a gyermekeket félti a felnőttektől. Ugyanakkor egy különbséget is megfigyelhetünk: míg az óvodák létrehozása kapcsán az indoklás szerint a szülők külső hatás, egy kényszerhelyzet miatt nem tudják gyermeküket gondozni, és ezért sérülhet a gyermek, addig az óvodai oktatás kérdésében már nem kívülről, hanem belülről jövő hatás, az érintett szülők és pedagógusok helytelen pszichés reakciójának következtében előálló helyzet fogja nemcsak hátrányosan, de egyenesen károsan érinteni a gyermekeket.

Végül vegyük számba Kovács Albert érvelését az óvodák felekezetiiségének kérdésében. E témában Kovács nem a törvényjavaslatra, hanem az ellene felhozott véleményekre reagál. A több hasonló tartalmú hozzászólás közül a Zay Adolfét (1850-1907)¹³⁹ nevezi meg, mint amire válaszolni kíván. Zaynak egyebek mellett felekezeti aggályai voltak az óvodákkal kapcsolatban, egyfelől azért, mert a felekezetek autonómiáját féltette az állami főfelügyeletről, másfelől mert a községi és állami óvodába járó gyermekeknek az óvónő felekezeti hovatartozása által meghatározott és a gyermekek felekezeti hovatartozásával ellentétes vallás-erkölcsi nevelés lehetőségétől félt.¹⁴⁰ Az előbbi kérdést tekintve Kovács rámutat: a királyi tanfelügyelők hatásköre a felekezeti óvodák felett kizárólag az egészségügyi téren történő ellenőrzés és intézkedés esetében haladja meg a felekezeti

¹³⁸ MOLNÁR BALÁZS – PÁLFI SÁNDOR – SZERÉPI SÁNDOR et al.: Kisgyermekkori nevelés Magyarországon. *Educatio*. 24. évf. 3. sz. (2015. ősz) p. 121.

¹³⁹ Zay Adolf (1850-1907) miniszteri tanácsos, hosszú ideig országgyűlési képviselő (a szászsebesi, vidombáki, brassó I. kerületek képviselőjében); 1881 és 1892 között a mérsékelt ellenzék soraiban foglalt helyet, tehát Kovács Albert párttársa volt. SZINNYEI JÓZSEF: Zay Adolf. *Magyar írók élete és munkái* 14. Hornyánszki Viktor. Budapest, 1914. p. 1751.

¹⁴⁰ 439. országos ülés. *Képviselőházi napló*. 1887. évf. 21. sz. (1890. december 9. - 1891. január 31.) p. 216.

népiskolák felett gyakorolt hatáskört, tehát nem érinti a felekezeteknek eddig is elismert autonómiáját. Az utóbbi kérdést illetően – mivel Zay a felekezetfeletti vallásosság lehetőségét kizárólag a legműveltebbekre nézve tartja elképzelhetőnek, az óvodáskorú gyermekekre nézve semmiképpen – Kovács félig tréfásan rámutat: nemcsak a felekezetfeletti vallásosság, de a saját felekezetének tanairól való dogmatikai gondolkodás sem jellemző a hároméves gyermekekre, tehát a felekezeti szempont érvényesítése lehetetlen, ha pedig azt valami módon mégis alkalmaznák, a felekezetek közötti széthúzás erősödne fel általa.¹⁴¹ Ugyanakkor ő maga is hangsúlyozza annak a veszélyét is, hogy a felekezetfeletti óvodában valamely felekezet vallása szerinti oktatás történjen, amire nézve egy közelebről meg nem nevezett Baranya megyei óvodát hoz fel példának, mint amit a felekezetfelettség alapján hoztak létre, ám miután a kisebbségben levő reformátusokat megnyerték az ügynek, végül a grazi apácákra bízták az intézet vezetését.¹⁴² Szembetűnő a hasonlóság Zay és Kovács félelme között, ám van egy jelentős különbség is: míg Zay aziránt táplál kétséget, hogy az államilag képzett óvónő kész lesz-e, egyáltalán képes lesz-e saját felekezeti hovatartozását háttérbe szorítani, amikor például imádkozni fogja tanítani a gyermekeket, addig Kovács az ellen emel kifogást, hogy a nem felekezeti alapon létrehozott óvodákban valamely felekezet egyházi személyei oktassanak.

E törvényjavaslat kapcsán érdekes jelenségre figyelhetünk fel: a tárgyhoz szorosan hozzátartozó fogalmakon kívül Kovács Albert nem használ más kulcsszavakat és kifejezéseket. Ez abból származhat, hogy – mint beszéde elején megjegyzi – csaknem teljes mértékben egyetért a javaslattal, és mindössze néhány apró módosítást óhajtana látni rajta, tehát az eddigiekben tárgyalt beszédeitől eltérően most hiányzik az erősen kritikus hang, ami a törvényjavaslatban nem szereplő kulcsszavakat teremthetne. Ugyanakkor észrevehető, hogy – a Zay által megfogalmazott kritikára válaszképpen – megjelenik a méltatlanság (sic!) elutasítása,¹⁴³ és ezzel párhuzamosan az egyetemesen biztosított szabadság gondolata. Ez utóbbi egyértelműen az egalitarizmus liberális eszméjét testesíti meg.¹⁴⁴ Ugyanez az elv lehet a mozgó rugó Kovács beszédaktusának a bölcsődék létrehozását sürgető része esetén is, hogy ti. a csecsemők számára is ápolási, gondozási lehetőség és ezáltal az egészséges fejlődés lehetősége a kisgyermekéhez hasonlóan biztosítva legyen. A felekezeti kérdés kapcsán tett

¹⁴¹ 440. országos ülés. *Képviselőházi napló*. 1887. évf. 21. sz. (1890. december 9. - 1891. január 31.) p. 234.

¹⁴² Uo. pp. 234-235.

¹⁴³ Helyesen „méltánytalanság”.

¹⁴⁴ TAKÁTS JÓZSEF: *Modern magyar politikai eszmetörténet*. Osiris Kiadó. Budapest, 2007. p. 22.

kijelentés, ti. a felekezeti széthúzás mérséklése és „a nemzet töredékeinek egyesítése” az univerzalizmus eszméjéből nőhetett ki.

A görög nyelvi vita (1887-1890)

A 19. század oktatási problémáinak egyik jellegzetes kérdése a klasszikus nyelvek és klasszikus irodalom oktatása. Míg a felvilágosodás óta a német gimnáziumok az ógörög nyelv mellett tették le a voksukat a francia kultúrfölény elleni tiltakozásul, addig a magyar oktatás ugyanúgy a nemzeti kultúra érdekében, de a német kulturális hatások ellensúlyozására részesítette előnyben a latin nyelv és a római irodalom oktatását.¹⁴⁵ Bár a század második felében mégis helyt kapott a görög nyelv a középfokú oktatásban, az 1880-90-es évekre megcsappant iránta az érdeklődés. A középiskolákról és tanáraik képzéséről szóló törvény módosítására vonatkozó javaslat tárgyalása során úgy a közoktatási bizottságban, mint a képviselőházban Kovács Albert meglehetősen egyéni álláspontot képviselt a görög nyelv oktatásával kapcsolatosan. Ennek részleteit megnézve Kovács rendszerben való gondolkodását ismerhetjük fel, de ugyanakkor azt is, hogy mennyire képtelen volt a saját rendszerét felülbírálni és újragondolni.

Már 1887-ben, Trefort Ágoston minisztersége idején a költségvetési vita kapcsán Kovács Albert kifejtette álláspontját a görög nyelvvel kapcsolatosan. Érvelése során a középiskolai oktatásból indult ki, melynek céljaként „az agynak fegyelmzését” nevezte meg, „hogy huzamosan egy tárgy mellett tudjon maradni, következetesen tudjon gondolkodni és kitartással dolgozni.”¹⁴⁶ E cél elérésére nézőpontja szerint két eszköz használható: a klasszikus nyelvek (latin és görög), valamint a modern nyelvek tanítása. Véleménye szerint a szakemberek nagyobb része a klasszikus nyelveket részesíti előnyben. Ennek alátámasztására egy zürichi felmérés eredményét ismerteti, emellett megemlíti egy Moltkénak tulajdonított mondást, valamint egy személyes élményt is, melyek mind a görög nyelv didaktikai előnyét igazolják. Érvelése végén ismét kiemeli az elérendő célt, az „agynak fegyelmzését”, de érdekes módon úgy fogalmaz, hogy „állítólag semmi más tananyaggal nem lehet megadni, csak a latin és görög nyelvvel.”¹⁴⁷ Feltűnő, hogy a kezdeti bizonyosságot az érvelés végére felváltja az állítólagosság, vagyis az addig elmondottak ellenére ő maga nem vállal felelősséget a görög nyelv oktatásának ilyen célú alkalmazásáért.

¹⁴⁵ HAJDU PÉTER: Az ókori irodalmi műveltség kiszorulásának lépései. *Educatio*. 13. évf. 2. sz. (2004. nyár) pp. 235-236.

¹⁴⁶ 322. országos ülés. *Képviselőházi napló*. 1884. évf. 15. sz. (1887. február 5. - február 23.) p. 200.

¹⁴⁷ Uo. p. 201.

1890-ben a már említett középiskolai törvény módosítása végett benyújtott javaslat tárgyalása során egy jóval kimerítőbb hozzászólás keretében lényegében a három évvel azelőtt bemutatott érvelést ismétli meg, az azóta végzett újabb nyugat-európai és hazai kutatások eredményeivel alátámasztva. A régi érveket néhány újjal is kiegészíti: a görög nyelv tanulása kemény tanuláshoz és tudományos munkához szoktatja a tanulókat,¹⁴⁸ a görög nyelvet különösen az orvosok és a jogászok a mindennapi tevékenységük gyakorlása során használják.¹⁴⁹ Ugyanekkor határozottan elismeri azt is, hogy nem is a görög nyelv elsajátítása a cél, hanem „a tudományos foglalkozás megszokása.”¹⁵⁰

Kovács Albertnek a görög nyelv gimnáziumi oktatása melletti érvelésében a cél meghatározása foglalja el az első helyet. Miután megnevezi a cél eléréséhez szükséges eszközöket, közülük kiemeli azt, amelyiket praktikusabbnak tartja, és ezt a praktikusságot többrendbeli példával igazolja. Jól felépített rendszert követ tehát, de ez a rendszer végtelenül merev. Nem kívánom ismertetni a görög nyelv eltörlését szorgalmazók érveléseit, sem azokat összehasonlítani Kovács érvelésével, ám azt szükségesnek tartom megjegyezni, hogy bár ellenfelei is egy sajátos rendszer szerint érvelnek, és érveik helyesnek tűnnek, Kovács azt mégis rendszertelennek minősíti, nézőpontjukat és érveiket nem fogadja el; azonos megállapításból kiindulva (a görög nyelvet nehéz megtanulni) homlokegyenest ellenkező következtetést von le: míg a többség emiatt akarja kivenni a tantervből, Kovács emiatt akarja továbbra is megtartani. A görög nyelv oktatásának kérdésében olyan hajthatatlanságot, merevséget mutat, ami egyébként nem jellemző rá. Kovács gondolkodásának ezt az oldalát kuriózumképpen kívántam bemutatni. Eszmerendszerét, melyet általában megfontoltan fejt ki, íme egy ilyen vonás is színesíti. Erre magyarázatot keresni a kutatás jelen fázisában csaknem lehetetlennek tűnik.¹⁵¹ Egyszerűen tudomásul kell tehát vennünk, hogy az általában egyensúlyt kereső politikai személyiség is néha kisebb-nagyobb kilengést tehet. Ugyanakkor – ismét csak kuriózumként – egy nagyon széles perspektívában azt is rögzítenünk kell, hogy napjainkban egyes országok (pl. Belgium) kiválóan alkalmazzák a latin és a görög nyelv-

¹⁴⁸ 375. országos ülés. *Képviselőházi napló*. 1887. évf. 18. sz. (1890. április 22. - június 10.) p. 160.

¹⁴⁹ Uo. pp. 163-164.

¹⁵⁰ Uo. p. 160.

¹⁵¹ E macacsság eredete Kovács Albert teológus énje is lehet, amely az Újszövetség eredeti nyelvének az értékét kívánja terjeszteni, de emellett más lehetőségek is fennállhatnak. Ezek feltárása és megértése a jövőbeli mélyreható kutatás feladata lesz.

vek oktatását a Kovács Albert által megnevezett célra, a tudományos gondolkodás elsajátítására.¹⁵²

Polgári házasság (1883-1894)

A házassági intézmény eredete az emberi társadalom legrégebb idejéig nyúlik vissza.¹⁵³ Míg kezdetben a házasságkötés minden szertartás nélkül történt, hamar kialakult a házasságkötéskor tartott vallásos szertartások hagyománya is.¹⁵⁴ A keresztyénség első évszázadaiban a római jog szolgált alapul a házasságkötésekhez, és csak fokozatosan honosodott meg a gyülekezet színe előtt megkötött házasság szokása.¹⁵⁵ A 16. században Luther Márton németországi reformátor (1483-1546) a házasságot „világi dolog”-nak nevezte.¹⁵⁶ Kálvin János svájci reformátor (1509-1564) szintén a polgári hatóság körében kívánta megtartani a házassággal kapcsolatos törvényalkotás és bírászkodás jogát, de ezzel párhuzamosan azt is hangsúlyozta, hogy a lelkipásztorok meg kell ismertessék a polgári hatósággal a Biblia mint Isten Igéje tanításait a házassággal kapcsolatosan.¹⁵⁷ A reformátorok tanítása azonban nem befolyásolta az egyházi áldás gyakorlatát. Az 1791-ben elfogadott francia alkotmány mondta ki először azt, hogy a házasság lényegében polgári szerződés, ezért csak a polgári hatóság előtt megkötött házasságot ismerik el. Ez nyitotta meg az utat a polgári házasságkötés törvényi kereteinek más országok általi bevezetéséhez is.¹⁵⁸

¹⁵² LOVAS ISTVÁN: Vissza a latinnal és az ógöröggel! *Könyv és nevelés*. 13. évf. 4. sz. (2011) Online elérhetőség: <https://folyoiratok.oh.gov.hu/konyv-es-neveles/vissza-a-latinnal-es-az-ogoroggel> . Letöltve: 2021. január 6.

¹⁵³ SOMLÓ BÓDOG: Házasság. In: MÁRKUS DEZSŐ (szerk.): *Magyar jogi lexikon hat kötetben. IV. kötet. Halászyúri–Kitonich*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest, 1903. p. 51.

¹⁵⁴ SOMLÓ BÓDOG: Házasság. In: MÁRKUS DEZSŐ (szerk.): *Magyar jogi lexikon hat kötetben. IV. kötet. Halászyúri–Kitonich*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest, 1903. p. 55.

¹⁵⁵ MAGYAR BALÁZS DÁVID: „Nem jó az embernek egyedül lenni”. *Kálvin János a házassági és családi életformára való nevelés reformátora*. p. 47.

¹⁵⁶ SOMLÓ BÓDOG: Házasság. In: Márkus Dezső (szerk.): *Magyar jogi lexikon hat kötetben. IV. kötet. Halászyúri–Kitonich*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest, 1903. p. 55.; MAGYAR BALÁZS DÁVID: Luther és Kálvin felfogása a házasságról és a családi életéről. *Confessio*. 2017/4. Online elérhetőség: <http://confessio.reformatus.hu/v/hir-257/#page3> . Letöltve: 2021. január 11.

¹⁵⁷ MAGYAR BALÁZS DÁVID: „Nem jó az embernek egyedül lenni”. *Kálvin János a házassági és családi életformára való nevelés reformátora*. p. 72.

¹⁵⁸ SOMLÓ BÓDOG: Házasság. In: MÁRKUS DEZSŐ (szerk.): *Magyar jogi lexikon hat kötetben. IV. kötet. Halászyúri–Kitonich*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest, 1903. p. 55.

A polgári házasság kérdésével kapcsolatban Kovács Albert két alkalommal – több mint egy évtized különbséggel – fejtette ki nézetét. 1883-ban a keresztyények és zsidók közötti házasságról szóló törvényjavaslat¹⁵⁹ részletes tárgyalása során egy átfogó és több konkrét megállapítást tett. Átfogó megjegyzése lényegében figyelmeztetés a törvényhozás tagjai felé: bár ez a törvényjavaslat még csak kevesekre vonatkozik, de a jövőben „alapul és kiindulási pontul” fog szolgálni a majdani kötelező polgári házassági törvény megalkotására nézve.¹⁶⁰ Ennek fényében teljesen érthető, ha a konkrét javaslatai – mint maga is kimondja – tisztán jogi jellegűek, minden politikai vagy nemzetiségi töltet nélkül.¹⁶¹ Mielőtt azonban ezekre rátérnénk, az átfogó javaslat egyetlen szavát emeljük ki, mint ami Kovács politikusi és teológusi habitusát egyaránt jellemzi. A kötelező polgári házasság lehetséges bevezetését „szerencsétlenség”-nek nevezi, nemkívánatosként látja a magyar társadalomra nézve. A társadalmi és politikai liberalizmus szekuláris jellegéhez teljesen illeszkedő gondolatot Kovács – aki az államot pártolva maga is többször síkra szállt az egyházzal szemben – ha nem is elfogadhatatlannak, de mindenesetre katasztrofálisnak tartja. Honnan származhat ez az ellenérzés? A magyarázatot Kovács Albert teológiai és egyházbírói szemléletében találhatjuk meg. A liberális teológia – melyet ő maga is képviselt – emberközpontú, de ugyanakkor Isten felé törekvő is. Kovács szerint a vallás „az emberi szellemnek olyan törvénye, mint a testeké a nehézkedés, s így természetes élet-szüksége.”¹⁶² Ez a gondolat már önmagában is kizárja a vallásos kereten kívül történő házasságkötés szükségességét. Ehhez csatlakozik a reformátorok felismerése, hogy bár a házasság polgári ügy, de Isten rendelkezésén alapszik, és ezért az egyház is „közreműködik” megkötésében.¹⁶³ Minden bizonnyal ezeknek a gondolatoknak a szintézise az egyház és állam szétválasztásának elvével vezette el Kovácsot arra a megállapításra, hogy a „legszerencésebb” megoldása a házasság kérdésének, ha „a házassági törvények alkotását állami jognak, ellenben a házasságnak ezen törvények értelmében való megkötését és a házassági ügyekben való bíraskodást, tehát a népelettel való köz-

¹⁵⁹ Törvényjavaslat, a keresztyény és izraelita között, valamint az országon kívül kötött polgári házasságról. *Képviselőházi irományok*. 1881. 18. köt. 677. sz. pp. 160-173.

¹⁶⁰ 271. országos ülés. *Képviselőházi napló*. 1881. évf. 13. sz. (1883. szeptember 27.-december 13.) p. 260.

¹⁶¹ Uo. p. 260.

¹⁶² KOVÁCS ALBERT: Az ember vallásos lény. *Protestans Tudományos Szemle* 1. évf. 3. sz. (1869) p. 40.

¹⁶³ KOVÁCS ALBERT: *Egyházbírói, különös tekintettel a magyar protestans egyház jogi viszonyaira 1-2*. *Protestans Theológiai Könyvtár* 10. (Magyarországi Protestánsok Egyesülete. Budapest, 1878) pp. 571-572.

vetlen érintkezést, az egyház jogkörébe tartozónak” tekintjük.¹⁶⁴ Bár e nézet ma már túlhaladott, jól megvilágítja Kovács gondolkodását nemcsak a házasságra, de adott esetben más kérdésekre vonatkozóan is, amelyek az egyház és állam kettős függésében léteztek. Térjünk azonban vissza Kovácsnak a polgári házassággal kapcsolatos konkrét javaslataihoz. A 7.§-hoz kapcsolódóan a „személyében tévedt” kifejezés helyett „személyazonosságában tévedt” megfogalmazást javasol. Indoklásában a kánonjogi gyakorlatra hivatkozik, amely szerint a „személyben tévedés”-nek sokféle jelentése lehet (sajnos nem részletezi, hogy melyek ezek), tehát a félreértések végett szükséges pontosítani a megfogalmazást. A 11.§-ban a „fel- és lemenő ágon való rokonok” kifejezés helyett az „egyenes vonalban való rokonok” használatát javasolja, mivel – okfejtése szerint – a mellékági rokonságnak is van fel- és lemenő ága. A 17. és a következő §-ok rendelkezéseit a házasságkötés kihirdetéséről teljesen feleslegesnek találja és kéri a törlésüket. Történeti és gyakorlati megfontolással indokolja javaslatát. Érvelésében rámutat, hogy a 9. századtól létezik a kihirdetés gyakorlata, amelyre annak idején valóban szükség volt a szabálytalan házasságkötések elkerülése végett, ám azóta oly mértékben változott a helyzet (például az anyakönyvek pontos vezetése által), hogy már a katolikus egyházjogban sincs értelme. A gyakorlat is azt bizonyítja, hogy a kihirdetések nyomán egyetlen házasságkötési akadályról sem értesülnek az illetékesek (Irányi Dániel erre ellenpéldát hoz fel a pesti református egyház életéből)¹⁶⁵. Ezeket szem előtt tartva Kovács véleménye szerint a kihirdetés „felesleges és üres formassággá lett.”¹⁶⁶ Végül egy nevelésügyi helyzetre is felhívja a figyelmet a kihirdetés kapcsán: a törvényjavaslat a hirdetést az „ünnepélyesség” fogalmával társítja, ám a 20. § rendelkezése következtében „az írást kiragasztják a vármegyeház kapuja alá, az árverési és zsványkörözési hirdetések közé;”¹⁶⁷ egyszóval nem fogja a házasságkötés ünnepélyességét emelni, ha a házasulandó fiatalok neve a körözött zsványokéval egy helyen lesz olvasható. Az engesztelhetetlen gyűlölet miatt kimondható válásról szóló 56. § kapcsán Kovács javasolja, hogy a bíróság előtt ez a kölcsönös gyűlölség be legyen bizonyítva. Érvelésében rámutat, hogy a valóságban nagyon sok visszaélés történik: amíg az illetékes lelkészek előtt a válni szándékozóknak mindössze 10%-a nevezi meg az engesztelhetetlen gyűlölséget válóokként, addig a bíróság előtt megfordul az arány: az esetek 10%-ban neveznek meg más

¹⁶⁴ Uo. p. 592.

¹⁶⁵ 271. országos ülés. *Képviselőházi napló*. 1881. évf. 13. sz. (1883. szeptember 27. - december 13.) pp. 266-267.

¹⁶⁶ Uo. p. 264.

¹⁶⁷ Uo. p. 265.

okot a válásra.¹⁶⁸ A megnevezett javaslatok közül az első kettőt elfogadta (a másodikat kiegészítéssel), a másik kettőt viszont elutasította a parlament. Érdemes megfigyelni, hogy Kovács e téren mennyire elemében van: a legapróbb részletekre is határozottan odafigyel, és a kérdéses, a félreérthető és a pontatlan megfogalmazásokra felhívja a figyelmet. Az egyházjog tanáraként bizonyára nagy olvasottsággal és bő ismeretekkel rendelkezett ezen a téren, és ezeket az ismereteit nem késett a törvényalkotás – és ezen keresztül az állampolgárok – javára közrebocsátani. 11 évvel később, az 1894. évi házassági törvényjavaslatról¹⁶⁹ szóló vita során Kovács ismét kinyilvánította ellenérzését a kötelező polgári házassággal kapcsolatosan. Egyházjogtanárból maga olvasta fel a fent idézett mondatot más kapcsolódó mondatokkal együtt a képviselőházban, hangsúlyozva, hogy az 1791. évi 26. törvénycikk is így rendelkezett.¹⁷⁰

Szóhasználatát tekintve, míg az 1883-as törvényjavaslat kapcsán nem beszélhetünk meghatározó szavakról és kifejezésekről, 1894-ben a „liberális” lesz a kulcsszó. Kovács értelmezésében a házassági jogról szóló törvényjavaslatot pártolók (pl. Szilágyi Dezső igazságügy-miniszter és Kiss Albert képviselő) „erősen liberálisok”, pedig néhány éve még nem voltak ilyenek, amikor az 1881-es debreceni zsinaton közösen hoztak határozatot a házassági bíráskodás jogának az államtól való visszavételére aspirálva, majd 1889-ben ugyanebben a kérdésben egy bizottságot alakítva.¹⁷¹

Vallásszabadság (1894-1895)

A világon egyedülálló módon az 1568 januárjában tartott tordai országgyűlés hozott először határozatot arra nézve, hogy Erdélyben a négy bevett felekezet tagjai (római katolikus, lutheránus, helvét hitvallású és unitárius) megkülönböztetés nélkül, szabadon gyakorolhatják vallásukat.¹⁷² A következő évtizedek és évszázadok során

¹⁶⁸ 272. országos ülés. *Képviselőházi napló*. 1881 / 13. kötet (1883. szeptember 27. - december 13.) pp. 287-288.

¹⁶⁹ Törvényjavaslat, a házassági jogról. *Képviselőházi irományok*. 1892. 19. köt. 56. sz. pp. 292-312.

¹⁷⁰ 303. országos ülés. *Képviselőházi napló*. 1892. évf. 16. sz. (1894. február 8. - március 3.) pp. 274-275.

¹⁷¹ 303. országos ülés. *Képviselőházi napló*. 1892. évf. 16. sz. (1894. február 8. - március 3.) pp. 275-276.

¹⁷² ZALAHEGYI ZOLTÁN: A világszintű vallásszabadság jogának történetileg egyik legnagyobb fordulóját adó magyar büntetőper. *Acta Humana – Emberi Jogi Közlemények*. 7. évf. 4. sz. (2019/4). (69-85.) pp. 71-72.; VÖRÖS GÉZA: A vallásszabadság gyakorlásának kérdése Magyarországon a 17. századtól a 20. század közepéig. In: Köbel Szilvia (szerk.): *A vallási diszkrimináció ellen – az esélyegyenlőség megteremtéséért. Tudományos konferencia a*

számos törvény, rendelkezés és egyezmény született, amelyek úgy Erdélyben, mint Magyarországon hol korlátozták, hol pedig elősegítették a vallásszabadságot.¹⁷³ A Kiegészítés után a törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonyáról szóló 1868. december 8-án szentesített LIII. törvénycikk volt az első, ami a vallásgyakorlás kérdésével foglalkozott.¹⁷⁴ Mivel azonban a törvény rendelkezései nem a vallásfelekezetek egyenjogúságát állapították meg, a problémák elkerülése (mint például az elkeresztelések) lehetetlen volt. „Az egyre erősödő konfliktusban a megoldást az 1894/95-ös esztendőben hozott úgynevezett egyházpolitikai törvények jelentették” – állapítja meg Vörös Géza.¹⁷⁵ Ez a megnevezés gyakorlatilag öt törvényt foglalt magába: a már tárgyalt, a kötelező polgári házasságról szóló 1894. évi XXXI. tc., a vegyes házasságokban és a házasságon kívül született gyermekek vallásáról szóló 1894. évi XXXII. tc., az állami anyakönyvezésről szóló 1894. évi XXXIII. tc. valamint az alább említésre kerülő, a zsidó vallás recepciójával és a vallásszabadsággal foglalkozó törvények.¹⁷⁶

A vallásszabadsággal kapcsolatosan lényegében egymással párhuzamosan két külön törvény született ezekben az években: az 1895. évi CLII. törvénycikk az izraelita vallásról és az ugyanaz évi CLIII. törvénycikk a vallás szabad gyakorlásáról. Bár nem kívánok behatóan foglalkozni a törvényjavaslatok sorsával míg törvényerőre emelkedtek, annyit szükségesnek tartok megjegyezni, hogy a főrendiház visszautasítása folytán többször is a képviselőház elé kerültek. Az előbbi törvényt a Nemzeti Párt feltétlenül támogatta, és Wekerle Sándor miniszterelnök határozati javaslatát a törvényjavaslatnak

lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény húszéves évfordulója alkalmából. Budapest, 2010. június 1-2.

Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium. Budapest, 2010. pp. 163-164.

¹⁷³ Ezekről az intézkedésekről Vörös Géza ad áttekintést idézett művében.

¹⁷⁴ 1868. LIII. törvénycikk a törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonyosságáról. *Képviselőházi irományok*, 1865. VII. kötet 459. szám. pp. 238-241.

¹⁷⁵ VÖRÖS GÉZA: A vallásszabadság gyakorlásának kérdése Magyarországon a 17. századtól a 20. század közepéig. In: Köbel Szilvia (szerk.): *A vallási diszkrimináció ellen – az esélyegyenlőség megteremtéséért. Tudományos konferencia a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény húszéves évfordulója alkalmából.* Budapest, 2010. június 1-2. Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium. Budapest, 2010. (163-176) p. 170.

¹⁷⁶ HORVÁTH ATTILA: A vallásszabadság és az egyházjog története Magyarországon az államalapítástól a II. világháborúig. *Hét Hárs.* 10. évf. 3-4. sz. (2011. reformáció-karácsony) (12-20) pp. 18-19.

változatlan formában a főrendiház elé küldéséről pártolta.¹⁷⁷ A párt álláspontjának ismertetése után azonban – azt mintegy kiegészítő – Kovács Albert saját véleményét is a képviselőház elé tárta, melyet így fogalmazott meg: „... a zsidók recepcziója annyira szükséges és kívánatos, hogy bármi alakban [...] azt el kell fogadni, nem mintha felekezeti szempont tenné a recepcziót szükségessé, hanem mert ő bennük a magyar nemzet több százezer emberrel szaporodik, és így velük szemben a nemzetnek meg van az a kötelessége, hogy őket e hazában létező minden jogban részesítse.”¹⁷⁸ Az idézet Kovács nemzetfogalmának a megértéséhez szolgáltat adalékot, egyfelől amikor határozottan kimondja, hogy az izraelita vallás recepcziója által a magyarországi zsidóság a magyar nemzet része lesz, másfelől amikor rámutat: nemcsak a zsidóknak van szükségük bizonyos jogokra, hanem a nemzetnek is a zsidókra. Az első gondolat kapcsán azonban arról nem esik szó, hogy a recepczió nélkül a nemzet mint nagyobb közösség nem tekintette részének a zsidóságot mint kisebb (és felekezeti alapon szerveződő) közösséget, vagy pedig a zsidóság határolta el magát a nemzetbe való betagozódástól, vagy esetleg mindkét oldalról kölcsönösen megtörtént a közösségvállalás megtagadása. Bár további kutatás nélkül nem adhatunk határozott választ, a magyarországi zsidóságnak a szabadságharcban való részvétele lényegében kizárja a második és harmadik lehetőséget. A második gondolat kapcsán – hogy ti. a nemzetnek szüksége van a zsidóság általi növekedésre – megfigyelhetjük, hogy Kovács a zsidóságot nem „l’art pour l’art”, például egy liberális politikai eszme megvalósításáért kívánja jogokban részesíteni, hanem mert felismeri egy közösség (jelen esetben a nemzet) tagjai közötti viszony lényegét: az adás és elfogadás egyensúlyát. Politikai, illetve jogi terminusokat használva ez a jogok és kötelességek közti egyensúlyt jelenti mindkét fél (a közösség és a közösség tagjai) számára. Kovács megfogalmazása szerint a nemzetnek kötelessége a zsidóságot jogokban részesíteni, tehát a közösségnek adnia kell valamit (konkrétan jogokat) a tagjai számára, ám ez az adás nem marad viszonzatlan, mivel a tagok is adnak valamit a közösségnek: erősítik azt azáltal, hogy több százezer fővel gyarapítják.

A vallás szabad gyakorlásáról szóló törvényjavaslat tárgyalása során Kovács Albert egy „egyszerű rövid nyilatkozat”-ot¹⁷⁹ tesz, amelynek lényege, hogy a szabad vallásgyakorlást pártolja, és ilyen értelemben a törvényjavaslatot elfogadja, ám egyszersmind kifogást is emel a 22. § ellen, amely lehetővé teszi a felekezeten kívüliséget. E hozzászólásának érdekessége, hogy éles különbséget tesz a vallás-

¹⁷⁷ Országgyűlés. *Budapesti Hirlap*. 14. évf. 290. sz. (1894. október 20.) p. 3.

¹⁷⁸ 371. országos ülés. *Képviselőházi napló*. 1892. évf. 20. sz. (1894. október 8.-november 24.) p. 108.

¹⁷⁹ 360. országos ülés. *Képviselőházi napló*. 1892. évf. 19. sz. p. 281.

szabadság elvi és a gyakorlati megvalósítása között. Mindenekelőtt határozottan kimondja, hogy elvi szinten, filozófiai alapon egyértelműen hozzátartozik a felekezeten kívüliség lehetősége is a szabad vallásgyakorláshoz, ám az ország aktuális helyzetében ezt nem találja a gyakorlatban alkalmazhatónak. Véleménye szerint „a felekezeten kívüliség intézménye éppen azon felekezeteknek fog legelőször is legérezhetőbben kárt tenni, melyeknek létezése és ereje a magyar államra nézve nem lehet közömbös.”¹⁸⁰ Ez állítás kapcsán arra is rámutat, hogy nemcsak Magyarországon, de az egész világon az egyházaknak bizonyos politikai szerepük is van. Magyarország helyzetét annyiban látja eltérőnek, hogy az államhoz (és a nemzethez) való viszonyukat tekintve az egyházakat két csoportba lehet sorolni: az elsőbe az állam és a nemzet támaszaiként szolgáló egyházak, a másodikba az állam és a nemzet „gyengítésén, rongálásán” munkálkodó egyházak tartoznak. Véleménye szerint a felekezeten kívüliség törvénybe iktatása az első csoporthoz tartozó egyházakat hátrányosan érintené, mivel azok „apró szektákra és felekezeten kívüliekre” bomlanának fel; a másodikba tartozókat pedig lényegében érintetlenül hagyná. Bár nem fogalmaz egyértelműen, mégis arra utal, hogy az első csoportot lényegében csupán a „két magyar egyház” alkotja. Ezeket sem nevezi meg konkrétan, csupán a viszonyaikat ismerteti, amelyek alapján a római katolikus és a református egyházat lehet azonosítani. Ezen a ponton felvetődik a kérdés, hogy a többi magyar ajkú protestáns felekezetet – az evangélikusokat és unitáriusokat – miért nem sorolja ebbe a csoportba. A kérdésre adandó lehetséges válaszokat keresve elsőként számba kell vennünk annak a lehetőségét, hogy nemcsak a református, hanem az összes protestáns felekezetet érti a szegénységgel jellemzett egyház alatt. Másfelől viszont az is előfordulhat, hogy Kovács sarkítottan gondolkodik és fogalmaz, azaz ebben az esetben számarányuk miatt egyszerűen elhanyagolhatónak tartja és figyelmen kívül hagyja a magyar anyanyelvű, de a reformátusoknál kisebb létszámú protestáns felekezeteket. Az állam és nemzet fennállásának szempontjából jelentékeny egyházak pontos beazonosításán túl azonban Kovács érvelése kapcsán újabb kérdéseket is fel kell vetnünk: Miért látja olyan közeli és valós veszélynek ezeknek az egyházaknak a felbomlását? Hiszen önmagában az anyagi javaknak vagy akár az önrendelkezésnek a hiánya sem kellene a felekezeten kívüliség lehetőségének törvénybe iktatása által a Kovács által vizionált mértékben hatnia? Ha az általa megnevezett okokon – ti. a szegénységen és szervezeti függőségen – kívül más, külső vagy belső tényezők is fennállnak, amelyeknek hatása összeadódik, a törvényjavaslat pedig katalizátorként hat rájuk, miért nem javasolja és miért nem törekszik ezeknek a hatásoknak a megszüntetésére vagy legalább paralizálá-

¹⁸⁰ Ua.

sára? Az állam bomlasztásában fáradozó egyházakra miért nem lesz hatással a felekezeten kívüliség törvényes elfogadása? Ezekre a kérdésekre kizárólag további mélyreható és célzott kutatás után kaphatunk határozott választ. Egy évvel később, amikor a főrendiházi módosítás után ismét a képviselőház elé került a törvényjavaslat, Kovács Albert megismétli előbbi álláspontját, hangsúlyozva, hogy a Nemzeti Párt vele azonos nézeten van ebben a kérdésben: a felekezet nélküliség törvénybe iktatásába nem egyezik bele.¹⁸¹ Hasonlóan nyilatkozik egy hónappal később is.¹⁸² Az 1894-es hozzászólásától eltérően azonban most nem utal olyan hangsúlyosan az állam és a nemzet lehetséges érintettségére, kizárólag az egyházak épségét és a társadalom morális alapját félti. Meglátása szerint a vallásszabadság elvének totális alkalmazása, vagyis a felekezet nélküliség elismerése „nehány ideálistát” védene csupán, ugyanakkor nagy tömegeket provokálna az egyházak elhagyására, akik ezáltal a társadalmat is megbontanák, mert felbomlana lelkükben az erkölcs minden alapja.¹⁸³ A törvényjavaslatban található ellentmondásokért és a következményekért a „liberális lelkiismeret”-et teszi felelőssé.¹⁸⁴

A vallásszabadság kapcsán kulcsszerepet kap Kovács szóhasználatában a „nemzet”, de ezzel párhuzamosan a „társadalom”¹⁸⁵ és az „egyházak”, nem utolsósorban – akárcsak a polgári házasság esetében – a „liberalizmus” fogalma is. Ez utóbbi használata kapcsán – mint már említve volt – feltűnő az elmélet és a gyakorlat közötti különbségtétele: egy liberális elvet nem kíván pusztán azért gyakorlatba ültetni és alkalmazni, mert létezik az az elv, hanem megvizsgálja annak következményeit, vagyis az elvnek mint ideának az immanens valóság rendszerében való szerepét és hatását. Ugyanakkor érdekes megfigyelni, hogy az izraelita vallás recepciója során – bár magát a liberalizmus nevét, fogalmát meg sem említi – az egalitarizmus liberális elvét alkalmazza, ugyanazt, amit a vallás szabad gyakorlásáról szóló javaslat során elvet. Ez bizonyítja egyértelműen, hogy nem politikai elvekhez és eszmékhez akarja szabni magát, hanem rendszerben gondolkodik, a rendszer gyakorlati működésének optimális

¹⁸¹ 485. országos ülés. *Képviselőházi napló*. 1892. évf. 26. sz. (1895. szeptember 26. - november 16.) p. 21.

¹⁸² 499. országos ülés. *Képviselőházi napló*. 1892. évf. 26. sz. (1895. szeptember 26. - november 16.) p. 230.

¹⁸³ 485. országos ülés. *Képviselőházi napló*. 1892. évf. 26. sz. (1895. szeptember 26. - november 16.) p. 21.

¹⁸⁴ 499. országos ülés. *Képviselőházi napló*. 1892. évf. 26. sz. (1895. szeptember 26. - november 16.) p. 230.

¹⁸⁵ Izgalmas továbbkutatási témát kínál a „nemzet” és a „társadalom” fogalmainak a vizsgálata, jelentéstartalmuk feltárása Kovács Albert politikai beszédaktusainak szóhasználatában.

feltételeit keresi, amelyek adott esetben megegyezhetnek, más esetben ellentmondhatnak bizonyos politikai eszméknek.

Összefoglalás

Kovács Albert politikai tevékenysége sokkal terjedelmesebb annál, hogysen egy rövid tanulmányban kimerítően tárgyalni lehetne. A témában való kutatást lassítja az is, hogy az Apponyi Albert által vezetett Mérsékelt Ellenzék, a későbbi Nemzeti Párt történetével, tevékenységével kapcsolatosan nem folytak kutatások, így saját próbálkozásom a meglévő űrnek csak egy kis részét is betölteni, rendkívüli erőforrásokat igényelt. Éppen ezért jelen tanulmányban nem törekedtem, nem is törekedhettem a teljességre, hogy Kovács politikai megnyilvánulásainak minden aspektusát megvilágítsam, mélyfúró elemzések elvégzését sem vállalhattam, viszont megkíséreltem az adott körülmények között (a pandémia idején) a lehetőségekhez mérten néhány fontosabb kérdést tárgyalni.

Egyrészt Kovács Albert képviselőválasztásai történetét próbáltam meg feltárni, melyeket pozitivista narratívában mutattam be. 1881-től kezdve négy cikluson keresztül volt országgyűlési képviselő. Az első három alkalommal – 1881-ben, 1884-ben és 1887-ben – szülőföldje, a marosvásárhely-vidéki kerület bizalmát élvezte. Az első választáson a 15 évvel azelőtt elhunyt édesapja iránti lojalitás szerezte meg Kovácsnak a mandátumot. Ez a lojalitás a család iránt minden bizonynyal a későbbiekben is szerepet játszott, bár – az 1881-es választással ellentétben – erre vonatkozó konkrét adattal nem rendelkezünk. Az 1884-es és 1887-es választási küzdelmek is a Szabadelvű Párt kudarcát hozták a kerület megszerzésére való törekvésükben, Kovács – és vele együtt a Mérsékelt Ellenzék – került ki győztesen a küzdőtérről. A fordulatot az 1892-es választások hozták, amikor is egy vélt és egy valós botlásáért, Kossuth állampolgárságának megvonásáért és egy a közoktatási bizottságban elhangzott meggondolatlan megjegyzéséért a vele szembeni addig töretlen bizalom nagymértékben megfogyatkozott. Egy párttársa, Désy Zoltán nyerte el vele szemben a marosvásárhely-vidéki kerület mandátumát, míg Kovács a pótválasztások során a kovásznai kerület képviselője lett. A következő, 1896-os választások során ígérete szerint nem lépett fel újból Kovásznán, ehelyett három más kerületben próbálkozott: a Józsefvárosban, Marosújváron és Gyomán. Mivel pártja mindhárom kerületet elhódítani akarta a Szabadelvű Párttól, illetve a Függetlenségi és 48-as Párttól, megválasztása eleve kudarcra volt ítélve. A háromszoros sikertelenség hatására a pótválasztások során már fel sem lépett, sőt csaknem teljesen visszavonult az aktív politikázástól. Bár még egy ideig a Nemzeti Párt alelnöki tisztét viselte, egyre inkább visszavonult a nyilvánosságtól, és inkább a napilapok (Budapesti Napló, Budapester Tageblatt stb.)

hasábjain jelentetett meg politikai töltetű írásokat az aktuális helyzettel kapcsolatosan. 1899-ben a bethleni, 1902-ben pedig a kézdivásárhelyi időközi választás kapcsán még felmerült a neve, de már nem vállalt újabb mandátumot.

Tanulmányom második felében főleg az oktatáspolitikával, valamint kisebb részben társadalmi kérdésekkel kapcsolatos válogatott parlamenti beszédaktusait kíséreltem meg főleg textuális, kis részben pedig kontextuális elemzéssel bemutatni. Nem foglalkozhattam azonban olyan, a korban nagy horderejű kérdésekkel, mint a véderőtörvény, a főrendiház reformja, magyar nemzeti politika; sem kisebb témákkal, mint például a különféle gazdasági kérdések, a budai honvéd-szobor körüli problémák, a csendőrségi jelvények vagy akár a lelkészi fizetések. Az oktatással kapcsolatos beszédaktusai közül hat témakört érintettem: a közoktatáshoz általában, a középiskolai törvényhez, a népoktatási törvényhez, a pedagógusok anyagi helyzetéhez (fizetés és nyugdíj), az óvodákhoz és a görög nyelvi vitához kapcsolódó válogatott hozzászólásait kíséreltem meg elemezni. A társadalmi (és részben egyházpolitikai) témák közül a polgári házassággal és a vallásszabadsággal kapcsolatos törvényjavaslatok vitája során elhangzott beszédeit vettem bonckés alá. A kutatás idői korlátainak szorításában az elemzés során azt vettem alapul, ahogyan Kovács maga érzékelte és értékelte a helyzetet. Csáky Albin minisztersége kezdetén 1889-ben a közoktatásügy tekintélyének megteremtését és emelését tartotta a legfontosabb feladatnak. Az addigi szűkös költségvetés és a rendszertelenség nem volt alkalmas arra, hogy a nép szemében kigúnyolt tudomány és műveltség kellő tekintélyt nyerjen. Az új miniszter személye iránti bizalom és megbecsülés viszont jó reménységgel kecsegtet a megtépázott tekintély visszaszerzésére. A rendszertelenség problémáját már jóval korábban, a középiskolai törvényjavaslat kapcsán is hangsúlyozza, rámutatva, hogy a folyamatos előrelépés-visszalépés a kezdeti egy problémából – a középiskolai oktatás kérdéséből – még egyet kreált: a protestánsok bizalmatlanságát törvényjavaslattal kapcsolatosan, amelytől autonómiájukat féltik. Ő maga viszont egyházjogászként úgy vélte, a protestáns autonómia nem fog sérülni a javaslat törvényerőre emelkedésével. Érdekes módon ebben a kérdésben Kovács szembekerül az ellenzéki képviselők egy részével, és Tisza Kálmán miniszterelnök, valamint a kormánypárt álláspontjával értett egyet. A népoktatási törvény 1895-ös lehetséges revíziója kapcsán Kovács kifejezte félelmét, hogy esetleg rossz irányba fognak módosítások történni, így az egész revízió akár káros is lehet. Az államosítás kérdésében azon a véleményen volt, hogy az állam- és nemzetellenes felekezeti iskolákat – még a teológiai intézeteket is – államosítani kell. Ezt az álláspontját az utána felszólaló Pulszky Ágost a kultúrharc kitörésének forrásaként érté-

keli. Az oktatás gyakorlati kérdései között Kovács Albert nagy hangsúlyt fektetett a tanítók, tanárok méltányos anyagi javadalmazására. Úgy a fizetések, mint a nyugdíjak kérdésében a pedagógusok érdekeit tartotta szem előtt és rámutatott az addigi hibás gyakorlatokra. Vehemens hozzáállása következtében elfogadott módosítások által a pedagógusok anyagi helyzete nagymértékben javult. A kiseddóvásról szóló törvényjavaslat tárgyalása során Kovács hangsúlyozottan felhívta a figyelmet a 3 év alatti gyermekek gondozására is, és bölcsődék felállítását javasolta. A gyermekek egészséges fejlődéséhez elengedhetetlennek tartotta nemcsak a testi, de a szellemi ápolást is. Ezt az óvodákban azzal vélte elérni, hogy a kisgyermekeket nem vetik az iskolai oktatáshoz hasonló rendszeres tanítás alá. A kicsik gondozására kizárólag a női munkaerőt tartotta alkalmasnak. A tanügynek ezekben a kérdéseiben Kovács általában megfontoltan igazságosságra méltányosságra, és mindenekelőtt egyensúlyra törekedve szólalt fel. Politikai habitusának ebből a keretéből azonban néha kilépett, mint például a görög nyelvi vitában, amelynek során – bár rendszeres gondolkodásról tett ott is bizonyosságot – a görög nyelv tantervben való megtartását célzó különvéleményével lényegében egyedül maradt a közoktatási bizottságban, és csaknem egyedül a képviselőházban. Eszmerendszerének, gondolkodásának ezt a kilengését kuriózumként tarthatjuk számon, melynek megfejtése – ha egyáltalán lehetséges – további mélyreható kutatást igényel. A polgári házasság és a vallásszabadság kérdésének kapcsán a korlátlan liberalizmus kritikusaként lépett fel, mindkét esetben kimondatlanul is az állam és az egyház közötti egyensúlyt kereste, egy olyan megoldást, amely által egyiknek sem sérül sem a jogköre, sem pedig az intézménye. Meglátása szerint a kötelező polgári házasság „szerencsétlenséget” hoz, helyett sokkal jobb a házasság kérdésében megosztani a jogot és a felelősséget az állam és az egyházak között. Az izraelita vallás recepcióját nemzeti alapon tartotta kívánatosnak, ugyanilyen alapon viszont az eszményi vallásszabadsággal járó felekezeti nélküliséget elutasította, figyelmeztetve a törvényjavaslat 22. §-át pártolók „liberális lelkiismeretét”, hogy az milyen veszélyekkel járhat az egyházakra és az egész társadalomra.

Noha az adott keretek között Kovács Albert politikai habitusának és gondolkodásának csak fontosabb szegmenseit vizsgálhattam, mégis remélem, hogy megkezdett kutatásom hozzájárul a dualizmus korának politika- és eszmetörténeti kutatásaihoz, és legalább egy halvány fénysugarat vet az eddig homályban maradt területekre.

